

Zbyněk VYDRA

Bejlisova aféra.

Antisemitismus a ruský politický život v letech 1911-1913

Řekne-li se dnes „Bejlisova aféra“, pochopí význam těchto slov patrně pouze historikové a detaily se vybaví snad jen specialistům na dějiny carského Ruska. Přitom v letech 1911-1913 plnila stránky ruského tisku přibližně stejně, jako Hilsnerova aféra ovládala českou žurnalistiku o několik let dříve. Bejlisův případ byl největší antisemitskou aférou v Rusku před I. světovou válkou a zdaleka se v ní nejednalo jen o problematiku rusko-židovského soužití. Její průběh určoval obecnější problém, střet liberálů a ultrapravicových radikálů a šlo o atak na samotné základy konstitučního pořádku v Rusku.

Občanské zrovnoprávnění Židů se v Evropě v 19. století stalo jedním z ukazatelů liberalizace a přechodu společnosti od stavovského modelu k občanskému.¹ K emancipaci Židů přistoupila před I. světovou válkou většina zemí. Stranou obecného vývoje zůstávalo především Rusko, v tomto případě byl dluh o to významnější, že zdejší židovské obyvatelstvo bylo nejpočetnější na světě: 5 063 155 osob podle sčítání lidu z roku 1897.² Navíc se carské impérium stalo symbolem pro pronásledování Židů, protižidovské násilnosti rozšířily do světa nové slovo – *pogrom*.

Židovské osídlení v Rusku získalo stabilnější podobu až po rozdělení Polska, na konci 18. století žilo v zemi asi 400 000 Židů, v roce 1825 asi 1 200 000

¹ Obecně k tomuto problému srov. Norman DAVIES, *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*, Praha 2000, s. 859-865; Ulrich IM HOF, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001, s. 201-205; obsáhle se zabývá židovskou emancipací David VITAL, *A People Apart. A Political History of the Jews in Europe 1789-1939*, Oxford 2001, I. část, s. 27-277.

² *Die Nationalitäten des Russischen Reiches in der Volkszählung von 1897*, red. H. Bauer, A. Kappeler, B. Roth, vol. 2, Stuttgart 1991, tab. 001, s. 69. Kritériem byla jazyková příslušnost, v případě Židů se jednalo o jidiš. Přestože se jednalo o pečlivé sčítání, údaje z něho vzešlé se v literatuře občas různí. Židovský badatel Boris D. Bruckus sestavil řadu podrobných statistik židovského obyvatelstva, v kterých uvádí 5 054 300 osob hlásících se k „židovskému jazyku“ (tedy jidiš) plus dalších 161 505 osob označivších za svou mateřštinu jiný jazyk. Srov. Boris D. BRUCKUS, *Statistika jevrejskogo naselenija*, S.-Peterburg 1909, tab. 5.

Židů. V období let 1772-1825 stát víceméně nikterak výrazně nenarušil život židovské komunity. Kateřina II. i Alexandr I. se snažili praktikovat politiku osvícenského absolutismu, zůstalo ale jen u povrchních pokusů.³ Ruská společnost byla rozdělena podle stavovského principu na čtyři hlavní skupiny (*soslovija*): šlechtu, duchovenstvo, znevolené rolnictvo a měšťanstvo. Do tohoto systému byli začleněni i Židé, v naprosté většině zahrnutí do měšťanského stavu.⁴ Již za vlády Kateřiny II. byl položen základ budoucího Pásma osídlení (*čerta osedlosti jevrejev*), definitivně ustanoveného v roce 1835: jednalo se o patnáct gubernií při západní ruské hranici, mimo Pásmo měli Židé zakázaný pobyt (existovaly časově omezené výjimky pro bohaté kupce). Hlavním důvodem byla obava ruských obchodníků z židovské konkurence. V roce 1804 byl vypracován první obecný zákon regulující postavení Židů v ruské společnosti. Na jedné straně obsahoval prvky integrační (začlenění Židů do ruského vzdělávacího systému), na straně druhé se v něm poprvé objevila snaha izolovat Židy od venkovského obyvatelstva – mělo se za to, že svým podnikáním poškozují rolnické obyvatelstvo a přispívají k jeho demoralizaci (jednalo se hlavně o obchod s lihovinami).⁵ K pokusům vyhnat Židy z venkovských oblastí poté docházelo opakovaně a bez větších úspěchů i za vlády Mikuláše I. (1825-1855).

Právě za Mikulášova panování zasáhl stát výrazně do židovského života.⁶ Kromě potvrzení existence Pásma byla roku 1827 zavedena vojenská služba pro Židy (tzv. *rektrutščina*), zrušena židovská obecní samospráva (*kahal*) a od roku 1847 vznikaly státní židovské školy. Reformy Mikuláše I. sice na první pohled odpovídaly modelu „osvícenského absolutismu“, byly však prováděny krajně necitelně a získávaly tím spíše represivní charakter. Je však zřejmé, že přispěly k transformaci židovských obcí, na kterou zapůsobilo i židovské osvícenství, šířící se v Rusku od 20. let.⁷

Hovořit o občanské emancipaci Židů v Rusku před rokem 1861 v podstatě není možné. Dokud existovalo nevolnictví, byla „občanská práva“ skutečně zcela prázdňým pojmem. S „velkými reformami“ Alexandra II. se situace výrazně změ-

³ Nejlepší shrnutí „židovské politiky“ pro léta 1772-1825 srov. u John Doyle KLIER, *Russia Gathers Her Jews, The Origins of the „Jewish Question“ in Russia, 1772-1825*, DeKalb 1986.

⁴ Od roku 1776 měli povinnost registrovat se ve městech. John Doyle KLIER, *The Concept of „Jewish Emancipation“ in a Russian Context*, in: Olga Crisp, Linda Edmondson (eds.), *Civil Rights in Imperial Russia*, Oxford 1989, s. 124; TÝŽ, *Russia Gathers Her Jews*, s. 68. Na konci 19. století stále k „měšťanům“ patřilo 94.16% židovské populace, srov. *Die Nationalitäten des Russischen Reiches*, tab. 047, s. 375.

⁵ O zákonu z roku 1804 podrobně J. D. KLIER, *Russia Gathers Her Jews*, s. 117-143. Řada jeho ustanovení, zejména vysídlení z venkova, nebyla v praxi realizována kvůli reakci židovského obyvatelstva, nesouhlasu části carské byrokracie a vliv měly také války s Francií.

⁶ Michael STANISLAWSKI, *Tsar Nicholas I and the Jews. The Transformation of Jewish Society in Russia, 1825-1855*, Philadelphia 1983.

⁷ K tomuto fenoménu detailně Eli LEDERHENDLER, *The Road to Modern Jewish Politics. Political Tradition and Political Reconstruction in the Jewish Community of Tsarist Russia*, New York – Oxford 1989.

nila.⁸ Stavovská společnost začala být postupně měněna na občanskou společnost a v této souvislosti oprávněně můžeme konstatovat, že vznikla v Rusku „židovská otázka“. Zatímco rolnictvo bylo zrovnoprávněno jednorázově, v případě Židů se stát rozhodl pro postupnou emancipaci a selektivní integraci. Především se jednalo o právo pobytu mimo Pásmo osídlení, které bylo garantováno pouze vybraným skupinám židovského obyvatelstva (kupci, vysoškolsky vzdělaní lidé, vysloužilí vojáci, cechovní řemeslníci). Židé se rázem ocitli v postavení druhořadého obyvatelstva, což se logicky stalo zdrojem společenského napětí. I postupná emancipace jim však otevřela možnosti společenského a hospodářského uplatnění. Vzrostla vnitřní migrace, Židé se stěhovali z Pásmo především do S.-Petěrburgu. Transformace ruské společnosti, nástup industrializace a sociální přeměny s ní spojené se promítly i do rusko-židovského vztahu. Od 70. let můžeme pozorovat silící antisemitismus v ruské společnosti (tehdy se v Rusku spíše hovořilo o *judeofobii*). Začaly se objevovat i první projevy protižidovského násilí, především v národnostně pestrém a sociálně výbušném prostředí Oděsy (velký pogrom v roce 1871).⁹ K první skutečně vážné krizi došlo v letech 1881-1882, kdy v ukrajinských guberniích vypuklo několik vln pogromů.¹⁰ Jejich příčinou byla sociální situace (neúroda, nespokojenost sezónních dělníků putujících každoročně z centrálních gubernií na Ukrajinu za prací), našli bychom i motivy politické (zavraždění cara Alexandra II., v souvislosti s tím konzervativními žurnalisty účelově zdůrazňovaný vysoký podíl Židů v revolučních skupinách) a náboženské (konflikt křesťanství/judaismus).

Mechanismy postupné emancipace po roce 1882 zůstaly zachovány, byly nicméně různým způsobem omezovány (např. zavedení numeru clausu pro židovské studenty na středních a vysokých školách v roce 1887).¹¹ Konzervativní kruhy, obávající se sociálních a politických změn, se začaly orientovat stále více na agresivní nacionalismus a souběžně s tím i na antisemitismus. Od přelomu 80. a 90. let se začala formovat radikální pravice. Nejprve ideově, od roku 1900 i organizačně. Jako politická síla se projevila za revoluce 1905-1906, ve vztahu k Židům především štvavou antisemitskou propagandou, často i přímým organizováním pogromů. V listopadu 1905 vznikl Svaz ruského lidu, strana hlasitě vystupující na obranu

⁸ Nejkomplexnější publikací o židovské otázce za Alexandra II. je John D. KLIER, *Imperial Russia's Jewish Question, 1855-1881*, Cambridge 1995.

⁹ Steven J. ZIPPERSTEIN, *The Jews of Odessa. A Cultural History 1794-1881*, Stanford 1985, s. 114-128.

¹⁰ Literatura o pogromech je již poměrně obsáhlá. Základní monografie jsou: Michael I. ARONSON, *Troubled Waters, The Origins of the 1881 Anti-Jewish Pogroms in Russia*, Pittsburgh 1990; Stephen M. BERK, *Year of Crisis, Year of Hope. Russian Jewry and the Pogrom of 1881-1882*, Westport - London 1985; *Pogroms: Antijewish Violence in Modern Russian History*, red. John D. Klier - Shlomo Lambroza, Cambridge 1992. Hlavní pramennou edicí jsou *Materialy dlja istorii antijevrejskich pogromov v Rossii, 2 vols.*, red. Simon M. Dubnov – Grigorij Ja. Krasnyj-Admoni, Moskva – Petrograd 1919, 1923.

¹¹ Pro nejnovější přehodnocení vývoje židovské otázky po roce 1882 srov. Benjamin NATHANS, *Beyond the Pale. The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*, Berkeley 2002.

autokratického carského režimu a anachronického sociálního uspořádání, spočívajícího na stavovském rozdělení společnosti.¹² V roce 1906 se sice sešla Státní дума coby ruská forma parlamentu, nový režim však byl spíše polokonstituční. Ani pro Židy se situace příliš nezlepšila. Získali sice volební právo, úplné zrovnoprávnění ale bylo v nedohlednu. Pravicoví radikálové s úzkými vazbami na carský dvůr se neztotožnili a nesmířili s novým pořádkem a přáli si návrat do časů před vydáním ústavního manifestu ze 17. října 1905.

Předkládaná studie se soustředí na vnitroruskou problematiku. Bejlisova aféra měla poměrně značný ohlas v zahraničí, jedná se ovšem o téma vhodné pro samostatnou studii.¹³ Následující stať může být chápána jako sonda do rusko-židovského vztahu na počátku 20. století, stejně jako příspěvek k obecným dějinám antisemitismu. Obvinění z rituálního zločinu patřilo k tradiční výzbroji antisemitů/judeofobů, v tomto ohledu nás tedy objevení se krvavého obvinění v Rusku nemusí překvapit. Nový rozměr případ dostal díky svému politickému pozadí, které v dřívějších dobách mít nemohl. Právě proto se z banální kriminální příhody stala „aféra“. Pokud by se jednalo „pouze“ o kriminální čin, zajímali bychom se na prvním místě o pachatele. V druhém případě ale při bližším pohledu na události 1911-1913 zjistíme, že klíčová otázka není ani tak Kdo?, ale Jak?, a především Proč?

Vražda Juščinského a počátek aféry

Vše začalo v Kyjevě, kde se ráno 12. března 1911 ztratil dvanáctiletý Andrej Juščinskij, žák církevního semináře. Teprve 16. března přišli jeho rodiče, Alexandra Prichodko a nevlastní otec Luka Prichodko, do redakce kyjevských novin *Kyjevskaja Mysl*, aby požádali o uveřejnění zprávy, že jejich syn zmizel.¹⁴ Andrejovo tělo bylo nalezeno v jeskyni na předměstí Kyjeva 20. března. Bylo zřejmé, že došlo k vraždě, a policie ihned zahájila vyšetřování.

První podezření padlo na matku a otčima, kteří se k chlapci nechovali nijak dobře. Motivem činu mělo být dědictví, neboť skutečný Andrejův otec, který nežil v Kyjevě, zanechal synovi v bance peníze, mělo se jednat o sumu 1 000 rublů.¹⁵ Manželé Prichodkovi byli dvakrát zatčeni, ale pro nedostatek důkazů vždy propuštěni na svobodu.

¹² O činnosti ultrapravice během revoluce Don C. RAWSON, *Russian Rightists and the Revolution of 1905*, New York 1995; Sergej A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii (1905-1914 gg.)*, Moskva 1992.

¹³ Zosa SZAJKOWSKI, *The Impact of the Beiliss Case on Central and Western Europe*, American Academy for Jewish Research 31, 1963, s. 197-218; s důrazem na německé prostředí a ohlas např. v německé literatuře Ingo LOOSE, „*In der Seele ein Gefühl des 16. Jahrhunderts*“. *Der Ritualmordprozess gegen Mendel' Bejlis in Kiew 1913*, Jahrbuch für Antisemitismusforschung 12, 2003, s. 296-298.

¹⁴ Genrich IOFFE, *Dělo Bejlisa*, Svobodnaja mysl 5, 1993, s. 89.

¹⁵ S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 269.

Druhá verze vyšetřovatelů byla spojena s Andrejovým kamarádem Žeňou Čeberjakem. Podle očitých svědků se spolu oba chlapci dopoledne 12. března setkali a šli si hrát na kraj města. Během hry se dostali do hádky a Andrej začal vyhrožovat, že prozradí, co ví o „zlodějské bandě“. Jednalo se o skupinu zločinců vedenou Žeňovou matkou Věrou Čeberjakovou. Lidé v okolí se jí hodně obávali, o Čeberjakové se vyprávělo, že kdysi oslepila svého milence kyselinou sírovou.¹⁶ Andrej říkal, že v domě Čeberjakové viděl hodně nakradených věcí; v takovém případě by se jednalo o odstranění nepohodlného svědka. Místní policie byla přesvědčena, že Čeberjaková je vinna.

Třetí verze hovořila o rituálním zločinu. Vražda byla spáchána zvláště brutálním způsobem, policejní lékař napočítal na těle celkem 45-47 ran, přičemž chlapec byl před smrtí spoután.¹⁷ Ještě před Andrejovým pohřbem, který proběhl 27. března, byly po Kyjevě rozšiřovány letáky připisující jeho smrt Židům. Text letáků se nedal vykládat jinak než jako výzva k pogromu: „*Je-li vám drahý život vašich dětí, bijte Židy! Bijte je, dokud jediný Žid nezůstane v Rusku. Slitujte se nad svými dětmi. Pomstěte nevinné trpící! Je čas, je čas.*“¹⁸ Policie zatkla jistého Pavloviče, který letáky distribuoval. Ukázalo se, že byl synem bývalého policejního úředníka a členem ultrapravicového Svazu archanděla Michaela. Později ho policie propustila. Většinu agitace v Kyjevě ovšem obstarali členové místní radikálně pravicové organizace *Dvouhlový orel* (šlo o pobočku Svazu ruského lidu). Její předseda, devatenáctiletý student kyjevské univerzity Vladimir S. Golubev, měl úzké kontakty na pravicové radikály v S.-Petěrburgu, také na poslance ve Státní dumě. Do úředního vyšetřování zločinu se vměšoval od samého počátku.¹⁹ Kyjev stál na pokraji pogromu.

Vláda si lidové násilí rozhodně nepřála. V polovině dubna byl v Kyjevě vyhlášen „*stav zesílené bezpečnosti*“.²⁰ Gubernátor A. F. Giers telegrafoval 13. dubna veliteli četnictva (a náměstkovi ministra vnitra) generálu Pavlu G. Kurlovovi a sdělil mu své znepokojení nad kritikou ultrapravice, že se úřady „*nezajímají o rituální vraždu*“. Kurlov obratem informoval ministra vnitra a do Kyjeva odjelo několik špičkových detektivů. Kurlov tlumočil Giersovi Stolypinovo nařízení, že proti agitaci ultrapravice má být nekompromisně zakročeno. Násilnosti neměly být trpěny.²¹ Předběžně ve stejné době varoval státní prokurátor kyjevské soudní komory Čaplinskij ministra spravedlnosti Ščeglovitova, že se na 17. dubna chystá v Kyjevě pogrom. 18. dubna potom frakce ultrapravice v Dumě rozhodla interpelovat vládu, což mohla být hlavní příčina, proč se pogrom neuskutečnil.

¹⁶ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 90.

¹⁷ S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 268.

¹⁸ Heinz-Dietrich LÖWE, *The Tsar and the Jews: Reform, Reaction and Antisemitism in Imperial Russia, 1772-1917*, Langhorne 1993, s. 287.

¹⁹ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 90.

²⁰ Charles A. RUUD – Sergei A. STEPANOV, *Fontanka 16. The Tsars' Secret Police*, Montreal 1999, s. 246.

²¹ S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 267.

Jakmile se o celou záležitost začali zajímat pravicoví radikálové, změnil se banální kriminální případ v plnokrevnou politickou aféru. Frakce radikální pravice ve Státní dumě, v čele s Nikolajem E. Markovem (známý jako Markov II.), Grigorijem G. Zamyslovským a Vladimírem M. Puriškevičem, reagovala na tiskovou kampaň v Kyjevě a vnesla případ na půdu Dumy. 18. dubna bylo na uzavřeném zasedání frakce rozhodnuto interpelovat vládu. Interpelace, sestavená Zamyslovským a podepsaná třiceti devíti poslanci, byla určena ministru spravedlnosti Ivanu Ščeglovitovi a ministru vnitra (a současně premiérovi) Petru Stolypinovi a přednesena 29. dubna. Obsahovala dvě otázky: 1) je ministrům známo, že v Rusku působí zločinná židovská sekta, že tato sekta používá k určitým rituálům křesťanskou krev; a že Juščinskij byl zavražděn členy této sekty?; 2) pokud ano, jaká opatření vláda zamýšlí přijmout proti této sektě a k potrestání pachatelů vraždy? Následovala bouřlivá debata, při níž stanovisko ultrapravice prezentovali nejvýrazněji Puriškevič a Markov II., který dal průchod své slovní ekvilibristice.²² Kromě toho, že „rituální vraždu“ pokládal za hotovou věc a přesvědčoval o její existenci na „praktických příkladech z dějin“, bránil, jak bylo zvykem, Svaz ruského lidu před nařčeními z pogromistických aktivit.

Díky interpelaci případ vraždy Juščinského pronikl i na stránky petěrburského tisku. Kadetská *Reč* jej zprvu hodnotila jen jako další z řady provokačních kroků ultrapravice, postupem času o něm informovala stále více, odhalovala nekalé praktiky policie a státních úřadů.²³ Antisemitským novinářům případ posloužil k vystupňování útoků proti Židům, velice rychle se ozval hlavní exponent rasového antisemitismu Michail Osipovič Meňšikov. Jeho pravidelné „Dopisy bližním“, otiskované v polooficiálním deníku *Novoje vremja*, se dotýkaly židovské otázky velice často. Ani tentokrát si nenechal ujít příležitost, aby představil Židy jako „parazitickou rasu“.²⁴

Byl to tedy především tlak pravicových radikálů, který přiměl ministra spravedlnosti Ivana Ščeglovitova k hlubšímu zájmu o případ. Bezprostředně po vystoupení ultrapravice v Dumě poslal ministr spravedlnosti do Kyjeva svého zástupce, ředitele I. trestního oddělení ministerstva A. V. Ljadova, aby případ podrobněji prošetřil. Výběr byl zjevně učiněn na přání ultrapravice, Ljadov byl blízkým přítelem jednoho z předáků Svazu ruského lidu, Pavla F. Bulacela. Z Petěrburgu odjížděl přesvědčen, že skutečně došlo k rituální vraždě.²⁵ Zda také Ščeglovitov věřil v krvavé obvinění, není zcela jisté. Ljadov sice v Kyjevě prohlásil před vyšetřovatelem Feněnkem, že „ministr je o rituální povaze vraždy přesvěd-

²² *Gosudarstvennaja Duma. Stenografičeskij otčet* (dále GDSO). III sozyv, sessija IV, zasedanije 102 (29. 4. 1911), sl. 3116. Celá debata na sl. 3116-3151. Puriškevičův projev na sl. 3118-3124, Markovův na sl. 3139-3148. Obě řeči byly hojně přerušovány, často se ozýval kadetský poslanec Nisselovič.

²³ Reakce na interpelaci, srov. *Reč*, 30. 4. 1911.

²⁴ *Novoje vremja*, 1. 5. 1911.

²⁵ S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 271.

čen“, ale to ještě nic nedokazovalo.²⁶ V každém případě Ščeglovitov měl těsné kontakty na ultrapravicí, podobné názory jako členové Svazu ruského lidu a ve věci Juščinského případu nechal svému podřízenému volnou ruku. V praxi to znamenalo jen jedno – prosadit za každou cenu verzi o rituálním zločinu, a tím uklidnit pravicové radikály.

V Kyjevě, kde se zdržel od 2. do 5. května, nalezl Ljadov oddaného spolupracovníka ve státním prokurátoru Čaplinském, který rovněž prosazoval krvavé obvinění a sbíral za tímto účelem materiály. Ščeglovitovovi psal už v březnu, že podle mínění některých místních „expertů“ se jednalo o rituální zločin, chyběly ale přesvědčivé důkazy, které by teorii potvrdily.²⁷ Dne 5. května se Ljadov sešel s členy Dvouhlavého orla. Vladimir Golubev se mu tehdy zaručil, že v Kyjevě nedojde k pogromu; údajně se dal přesvědčit argumentem, že veřejné násilí je nepřijatelné, neboť se očekává carova návštěva v září.²⁸ Přípravy na příjezd Mikuláše II., který měl slavnostně odhalit pomník Alexandra II., byly v plném proudu a úřady si rozhodně nepřály, aby slavnost utrpěla lidovými nepokoji. Golubev ale na oplátku počítal s tím, že policie začne věnovat větší pozornost „rituální verzi“. Schůzky se účastnili i prokurátor Čaplinskij a vyšetřovatel Feněnko. Je zřejmé, že tehdy poprvé padlo jméno Mendela Bejlise a vyřkl je Golubev. O šest dní poté již Čaplinskij hlásil ministru spravedlnosti, že Feněnko prošetřoval nové důkazy předložené Golubevem, nezjistil však nic, co by podporovalo stopu vedoucí k Bejlisovi.²⁹ Čaplinskij sám se vzhledem k vývoji událostí jednoznačně přiklonil k „rituální verzi“, kariérní důvody jistě hrály roli.³⁰ Bejlisovou vinou si zdaleka nebyl jist, příliš ho to však netrápilo. Novináři Trifonovovi řekl, že je úplně jedno, jestli bude Bejlis odsouzen, nebo osvobozen, hlavně, aby „soud uznal fakt, že Juščinskij byl zabit z rituálních důvodů“.³¹

Až do července nicméně policie preferovala verzi, podle níž byla hlavní podezřelou Čeberjaková. 9. června byla zatčena, pravicoví radikálové ale bezprostředně rozpoutali kampaň za její propuštění. Protizidovská agitace se rychle šířila, až i cenzura proti ní začala zasahovat. 21. června byla zabavena Golubevova brožura *Chlapec-mučedník*. Úřady se ovšem rozhodly nehnat autora k trestní odpovědnosti, pokud vyšetřování prokáže, že nedošlo k rozšíření textu mezi lid. 5. čer-

²⁶ Autor základní práce o aféře Alexandr S. Tager nepochyboval, že Ščeglovitov věřil v existenci rituálního zločinu; naproti tomu americký historik Hans Rogger byl skeptičtější a pokládal jeho chování spíše za součást pragmatické politické hry. Srov. Alexandr S. TAGER, *Carskaja Rossija i dělo Bejlisa*, 2. vyd., Moskva 1995, s. 27-28, 95; Hans ROGGER, *The Beilis Case. Antisemitism and Politics in the Reign of Nicholas II*, *Slavic Review* 25, 1966, s. 625.

²⁷ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 91.

²⁸ Pavel ŠCEGOLEV (ed.), *Paděnije carskogo režima*, VII, Moskva 1924-1927, s. 277; A. S. TAGER, *Carskaja Rossija*, s. 86-87.

²⁹ Ch. A. RUUD – S. A. STEPANOV, *Fontanka 16*, s. 254.

³⁰ Čaplinskij byl znám servilitou vůči nadřízeným; podle Bejlisova obhájce Gruzenberga postavil svou kariéru na „vysedávání v předpokoji ministra spravedlnosti“, srov. Oscar O. GRUZENBERG, *Yesterday. Memoirs of Russian-Jewish Lawyer*, Berkeley 1981, s. 110.

³¹ Ch. A. RUUD – S. A. STEPANOV, *Fontanka 16*, s. 259, 357.

vence kyjevská soudní komora vydala příkaz brožuru zničit a vyšetřování ukončit.³² Výsledek se ale dostavil – Čeberjaková byla propuštěna 14. července. Místo ní byl 22. července zatčen sedmatřicetiletý Mendel Bejlis, úředník v Zajcevově továrně na periferii Kyjeva. Kromě faktu, že Juščinskij byl naposled spatřen právě v blízkosti továrny, použila policie údajně očitě svědky, notorické alkoholiky manžele Šachovské. Jejich výpověď – prý na místě činu viděli „Žida s černou bradkou“ – se stala klíčovým bodem v obvinění proti Bejlisovi.³³ Kriminalisté, kteří se soustředili na Věru Čeberjakovou a její gang, byli z vyšetřování odvoláni. Manipulace s důkazy, jejich falšování a ovlivňování svědků se od počátku staly neoddelitelnou součástí vyšetřování. Na konci léta 1911 byla aféra na světě.

„Krvavé obvinění“ a jeho tradice v Rusku (a v Evropě)

„Krvavé obvinění“ hrálo v Bejlisově aféře podstatnou roli. Mýtus o rituálním zločinu byl známou legendou, podle níž Židé vraždili křesťanské děti a jejich krev používali k rituálním účelům. První obvinění tohoto typu se objevilo v Anglii roku 1144 a v následujících letech se rozšířilo po celé Evropě, především se vyskytovalo v oblasti na východ od Rýna. V 16. století se jeho těžiště přesunulo do Polska a zde zapustilo silné kořeny, podporováno silnou katolickou reformací. V Rusku naproti tomu nemělo žádnou pevnější tradici. Možná díky malému počtu Židů, důvodem také mohla být odloučenost ruské pravoslavné církve od západorímské (katolické) církve, pro kterou byl naopak tento mýtus typický.³⁴ Svědčí o tom fakt, že „krvavé obvinění“ se začalo častěji objevovat až po rozdělení Polska, ale i tehdy pouze v oblastech bývalého polského království a ruské úřady se k němu stavěly odmítavě.³⁵ První případ v centrálním Rusku se odehrál v Saratově teprve roku 1854. V dalších letech se případy množily, objevovaly se především v čase Velikonoc. V roce 1879 se krvavé obvinění vynořilo v kavkazském městě Kutajsi a roku 1900 proběhl ve Vilně takzvaný Blondesův případ. V souvislosti s případem v Kutajsi není možné nezmínit Fjodora M. Dostojevského. Slavný spisovatel se na počátku 70. let přimknul ke konzervativ-

³² Alexej Vladimirovič ŠEVCOV, *Izdatelskaja dejatel'nost' russkich nesocialističeskich partij načala XX veka*, S.-Peterburg 1997, s. 248.

³³ A. S. TAGER, *Carskaja Rossija*, s. 103; G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 92. Podle ševce Nakonečného, souseda Šachovských, šlo o promyšlenou pomluvu – Bejlis totiž dříve prozradil na Šachovského, že ve dvoře továrny cosi ukradl. Srov. S. A. STĚPANOV, *Černaja sot'na v Rossii*, s. 278-279.

³⁴ I. LOOSE, „*In der Seele ein Gefühl des 16. Jahrhunderts*“, s. 282.

³⁵ R. P. BARTLETT (ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Columbus 1988, s. 127-128; Simon M. DUBNOW, *History of the Jews in Russia and Poland from the Earliest Times until the Present Day*, II, Philadelphia 1918, s. 99, 150-153. Pro historii „krvavého obvinění“ v Rusku srov. *Jevrejskaja encyklopedija* IV, s. 661-664; IX, s. 938-940; XI, s. 869-872; XIV, s. 2-8. Všechna tato hesla napsal historik Julij Gessen. Přímou souvislostí s Bejlisovou aférou napsal Gessen krátkou informační brožuru *Krovavij navet v Rossii*, Moskva 1912. K úloze krvavého obvinění v ruském konzervativním myšlení a tradici „okultního antisemitismu“ srov. J. D. KLIER, *Imperial Russia's Jewish Questions*, s. 418-436.

ním kruhům, navázal blízké vztahy zejména s Konstantinem P. Pobědonoscevem a knížetem Vladimírem P. Meščerským.³⁶ Dostojevskij, který se roku 1873 stal redaktorem Meščerského konzervativních novin *Graždanin*, si z pobytu v západní Evropě si přivezl bytostný odpor k Židům coby „rozkladnému živlu“. Byli pro něho ztělesněním „*mravního úpadku a zkaženosti západoevropské společnosti*“. A jako takoví představovali vážnou hrozbu i pro Rusko. Dostojevskij se ale nebránil ani „okultnímu antisemitismu“ a věřil v krvavé obvinění. Po soudním procesu v Kutajsi napsal své přítelkyni Olze Novikovové do Londýna: „*Jak nechutné, že kutajští Židé jsou osvobozeni. Bezpochyby jsou vinni. Přesvědčil mne o tom proces i vše ostatní, včetně divoké obhajoby Alexandrova, který je mimořádný ničema – právník je pronajaté svědomí.*“³⁷ Dostojevskij podléhal různým apokalyptickým vizím, relativní hospodářský vzestup Židů srovnával s příchodem Antikrista a jeho názory našly řadu následovníků.³⁸

Systematická antisemitská propaganda se v Rusku objevila v 70. letech a od té doby výrazně přispívala k udržení a dalšímu šíření mýtu o rituálním zločinu. Často citované bylo především dílo Ippolyta Ljutostanského *O používání křesťanské krve Židy za rituálním účelem*, poprvé vydané roku 1876, mezi antisemitskými pamflety se mohlo honosit označením „bestseller“.³⁹ Kniha vyvolávala zdání vědecké práce, a jako taková byla u procesu s Bejlisem používána obžalobou coby „důkaz“ viny obžalovaného. Za vlády Alexandra III. k žádné větší aféře nedošlo, nicméně pověra se z povědomí obyvatelstva nevytratila a sehrála například roli ve

³⁶ Pobědonoscev byl mentorem následníka trůnu, roku 1880 se stal vrchním prokurátorem Svatého synodu a zůstal jím až do roku 1905. V této funkci byl jednou z nevlivnějších postav na ruské vnitropolitické scéně a skutečným tvůrcem reakční politiky vlády po roce 1881. Pobědonoscev v mnohém následoval Dostojevského, přimklul se k judeofobii během velké východní krize v letech 1876-1878. Souviselo to s kampaní západoevropského, zvláště britského tisku proti Rusku a jeho aktivitám na Balkáně. Tehdy Pobědonoscev nahradil slovo „Žid“ výrazem „Židák“ a adjektivum „židácký“ se mu stalo synonymem pro „liberální“. Postupně se tento postoj vyvinul v obsesi, což je patrné z korespondence, srov. *Pisma K. P. Pobedonosceva k grafu N. P. Ignatevu*, red. R. M. Kantor, in: *Byloe* 27-28, 1924, s. 71; *Pisma Pobedonosceva k Aleksandru III.*, vol. 2, Moskva 1926, s. 191, 320; *Pisma K. P. Pobedonosceva k E. M. Feoktistovu*, red. B. Gorev, I. Aizenštok, in: *Literaturnoje nasledstvo* 22-24, 1935, s. 539, 543, 544. Z pozice vrchního prokurátora Synodu podporoval „kulty obětí rituálních zločinů“, například Blahoslaveného Gavrila Zabludovského. Srov. J. D. KLIER, *Imperial Russia's Jewish Question*, s. 435.

³⁷ Fjodor M. DOSTOJEVSKIJ, *Polnoje sobranije sočiněnij*, red. G. B. Fridlender, Leningrad 1972-1990, vol. XXX/1, s. 598. Srov. dále J. D. KLIER, *Imperial Russia's Jewish Question*, s. 389-90; Joseph FRANK, *Dostoevsky. The Mantle of the Prophet 1871-1881*, Princeton 2002, s. 669-670.

³⁸ Orest F. MILLER – Nikolaj N. STRACHOV, *Biografie, pisma i zametki iz zapisnyh knížek F. M. Dostoevskago*, S.-Petěrburg 1883, s. 358; Fjodor M. DOSTOJEVSKIJ, *Denik spisovatele. Rok 1877*, vol. I Praha 1927, s. 127, 133. Myšlenky Dostojevského a výpady proti Židům se prolínají dílem A. Ja. PJATKOVSKIJ, *Gosudarstvo v Gosudarstve. (K istorii jevrejskago voprosa v Rossii i v Zapadnoj Jevrope)*, S.-Petěrburg 1901.

³⁹ Ippolyt I. LJUTOSTANSKIJ, *Ob upotreblenii jevrejami (talmudistskimi sektatorami) christianskoj krovi dlja religioznyj celej, v svjazi s voprosom ob otnošenijach jevrejstva k christianstvu voobščee*, 2. vyd., 2 vols., S.-Petěrburg 1880. Ljutostanskij byl katolický kněz, který přestoupil na pravosláví (zběhl pro mravní prohřešky, údajně znásilnil jeptišku). Srov. S. M. DUBNOW, *History*, II, s. 203-204; J. D. KLIER, *Imperial Russia's Jewish Question*, s. 423-424.

vyprovokování pogromu v Nižním Novgorodě 7. června 1884.⁴⁰ Rovněž byly pozorně sledovány různé aféry v zahraničí, především případ v uherském Tiszae-szláru v letech 1882-1883.⁴¹ Mýtus o rituální vraždě se nevztahoval pouze na Židy, v roce 1892 vznikl tzv. Multanský případ, kdy byli obviněni z lidských obětí Votjaci (Udmurti).⁴²

V souvislosti s Bejlisovou aférou měla velký význam událost, k níž došlo v únoru 1903 v Dubossarech. V malém městě v chersonské gubernii byl zavražděn chlapec Michail Rybačenko a znovu byli neprávem obviněni Židé. Třebaže byl skutečný pachatel usvědčen, antisemitská propaganda vedla k rozpoutání krvavého pogromu v Kišiněvě v dubnu 1903. A již tehdy figurovali v aféře lidé známí svým antisemitismem a pravicovým radikalismem – hlavním šířitelem krvavého obvinění byl Pavel Kruševan, vydavatel kišiněvských novin *Bessarabec*, později jeden za zakladatelů Svazu ruského lidu. Na ministerstvu spravedlnosti se v případě angažoval Alexej N. Chvostov (první náměstek ministra) a Ščeglovitov (tehdy ředitel I. oddělení ministerstva).⁴³ Z této lokální antisemitské aféry se nestal žádný velký případ především proto, že pozornost veřejnosti se obrátila na pogromy v Kišiněvě (6.-9. 4. 1903) a Gomelu (29. 8.-1. 9. 1903).⁴⁴ Navíc byl pachatel jednoznačně usvědčen a krvavé obvinění popřeno. Ukázal se ale potenciál mýtu o rituálním zločinu. Pokud se jej chopila obratná propaganda, mohl za specifických okolností vést k výbuchu protizidovského násilí. Carská vláda si hrozbu v září 1911 uvědomovala, nepřála si nepokoje v Kyjevě, a proto se raději rozhodla připravit proces s Bejlisem.

Podstatná otázka je, do jaké míry ruská společnost akceptovala absurdní obvinění z rituální vraždy. Takové předsudky nepřekvapovaly u nevzdělaných, stále ještě převážně negramotných rolníků, ale v době Bejlisovy aféry se s krvavým obviněním ztotožnili i příslušníci inteligence a lidé střední třídy. U radikálních antisemitů byla patologická nenávist k Židům přirozenou a logickou věcí; dokázali obvinít Židy z čehokolí a přitom ve skutečnosti na krvavé obvinění často nevěřili. Naproti tomu řada lidí upřímně věřila v existenci rituálního zločinu. Proč? Částečnou odpovědí může být fakt, že mnohé ze zločinů, označovaných jako „rituální“,

⁴⁰ Moskovskija vedomosti, 10. 6. 1884.

⁴¹ O případu a jeho vnímání v Rusku srov. J. D. KLIER, *Imperial Russia's Jewish Question*, s. 434-435.

⁴² S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 265. Votjaci (Udmurti): etnikum patřící k uralské jazykové skupině. Podle sčítání lidu (1897) jich v Rusku žilo 420 844. Srov. *Die Nationalitäten des Russischen Reiches*, tab. 001, s. 71.

⁴³ *Materialy dlja istorii antijevrejskich pogromov v Rossii*. Vol. I. *Dubossarskoje i Kišiněvskoje děla 1903 goda*, red. Dubnov – Krasnyj-Admoni, Petrograd 1919. s. 84n.

⁴⁴ O těchto pogromech srov. Edward H. JUDGE, *Easter in Kishinev. Anatomy of a Pogrom*, New York 1992; Shlomo LAMBROZA, *The Pogroms of 1903-1906*, in: *Pogroms*, red. J. D. Klier – S. Labroza, s. 196-207 (Kišiněv), 207-212 (Gomel).

byly spáchány na nezletilých dívkách a měly silný sexuální podtext.⁴⁵ Sexuální zločin byl v posledních dvaceti letech 19. století novým fenoménem. Jeden z nejskandálnějších případů doby, zločiny tzv. Jacka Rozparovače, proběhl mezi srpnem a listopadem 1888, a tehdy byl jako možný pachatel bestiálních sexuálních vražd prostitutek jmenován Žid. V londýnské čtvrti Whitechapel, kde k vraždám došlo, se jednalo hlavně o nepopulární židovské přistěhovalce z Východu. Říkalo se, že „žádný Angličan nemohl něco takového provést“ a že vrahem musel být „židovský rituální řezník“.⁴⁶ Zde navíc vstupoval do hry další oblíbený antisemitský stereotyp: Žid – svůdce nevinných křesťanských dívek a Žid – kuplíř. Je třeba přiznat, že určité spojení Židů s organizovanou prostitucí skutečně existovalo. Jednalo se především o východní Židy, kteří se věnovali obchodu s chudými Židovkami z východní Evropy. Dívky byly „exportovány“ na prvním místě do Hamburku, nebylo však výjimkou, že skončily v nevěstincích v Buenos Aires či Bombaji.⁴⁷ Antisemitská propaganda tohoto druhu kriminality přirozeně hojně využívala. Židé byli zobrazováni jako perverzní jedinci nešťtící se ničeho, ani rituální vraždy. V Rusku s tímto schématem operoval žurnalista Alexandr J. Pjatkovskij.⁴⁸ Už od pogromů v letech 1881-1882 patřil k nejtřvavějším antisemitům, jeho rétorika byla dosti vulgární. V českém prostředí bychom mohli nalézt analogii u nechvalně známého Rudolfa Vrby.⁴⁹

V Rusku také mohla souhlasu s „krvavým obviněním“ nahrávat skutečnost, že obecné znalosti o židovském náboženství a kultuře byly velmi malé. Jistě to bylo příznivé pro šíření legend o tajemných židovských sektách používajících k obřadům krev křesťanů. Hysterie kolem „rituální vraždy“ také částečně spadala do tehdejší módní vlny rozmáhajícího se sektářství (chlystové apod.).⁵⁰ „Rituální vražda“ byla pro řadu lidí „hotovou věcí“, bez ohledu na vinu či nevinu konkrétní osoby, v tomto případě Mendela Bejlise.

⁴⁵ V případě vražd chlapců nebyl zase vylučován (homo)sexuální podtext. Spekulovalo se o něm v případě Ernsta Wintera v Chojnicích. Srov. Helmut Walser SMITH, *The Butcher's Tale. Murder and Anti-Semitism in a German Town*, New York 2002, s.189-190.

⁴⁶ Podobné povídačky byly vodou na mlýn rodícího se bulvárního tisku. Londýnský list *Star* šířil historiky o tajemném Židu, povoláním ševci (přezdívka „Kožená zástěra“), který se měl potulovat nočním Whitechapelem a vzbuzovat v ženách „všeobecný strach“. Srov. Judith R. WALKOWITZ, *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*, Chicago 1992, s. 193, 203-204. K případu Jacka Rozparovače a antisemitismu v Anglii obecně Todd M. ENDELMAN, *The Jews of Britain 1656- 2000*, Berkeley 2000, s. 158.

⁴⁷ Brigitte HAMANNOVÁ, *Hitlerova Vídeň. Diktátorova učednická léta*, Praha 1996, s. 373-374. Srov. také Daniel VYLETA, *Jewish Crimes and Misdemeanours: In Search of Jewish Criminality (Germany and Austria, 1890-1914)*, *European History Quarterly* 35, 2005, s. 299-325.

⁴⁸ A. Ja. PJATKOVSKIJ, *Gosudarstvo v Gosudarstve*, s. 31-32, 150-151, 164, 206-207.

⁴⁹ Katolický kněz Vrba napsal celou řadu ostře protižidovských spisů, v tomto případě jde především o knihu *Národní sebeochrana. Úvahy o hmotném a mravním úpadku národa Českého*, Praha 1898. Srov. Jiří KOVTUN, *Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera*, Praha 1994, s. 28-29.

⁵⁰ I. LOOSE, „*In der Seele ein Gefühl des 16. Jahrhunderts*“, s. 289. K fenoménu sektářství srov. obecně Alexander ETKIND, *Chlyst. Sekty, literatura i revolucija*, Moskva 1998.

V druhé polovině 19. století přišlo krvavé obvinění znovu do módy, a sice především ve střední a východní Evropě. Důležité bylo, že se nevyskytovalo ve výlučně katolickém, protestantském či pravoslavném prostředí, ale objevovalo se prakticky v celém prostoru východně od Rýna. Jen v letech 1891-1900 bylo zaznamenáno devětasedmdesát krvavých obvinění, z toho třicet šest v Rakousko-Uhersku. Čtrnáct případů skončilo specifickou formou protižidovského násilí.⁵¹ Největší aféry se odehrály v uherském Tiszaeszláru (1882), porýnském Xantenu (1891), v Polné v Čechách (1899, Hilsnerova aféra) a v západopruských Chojnicích (Konitz, 1900).⁵² Pro všechny tyto případy bylo společné, že vznikly ze středověké pověry, ale jejich průběh určoval nový politický styl moderního antisemitismu, lidový populismus, protižidovská agitace v tisku a promyšlená propaganda zaměřující se na spodní sociální vrstvy. Na tomto místě je třeba připomenout, že politický antisemitismus zdaleka nemusel být primárně motivován ideovými důvody. Velice často se jednalo o oportunismus politiků, kteří pochopili, že existující xenofobní pocity jim poskytují šanci na získání politické moci. Nejen „krvavé obvinění“, ale i další protižidovské stereotypy představovaly propagandistický materiál pro ovlivnění nových voličů. Adolf Stoecker, jeden z hlavních průkopníků politického antisemitismu, se k této ideologii cíleně přiklonil ve chvíli, kdy si všiml, že mezi nižší střední třídou (drobnými živnostníky, řemeslníky) tím může získat více volebních hlasů.⁵³ Další z německých antisemitských politiků, zchudlý šlechtic Liebermann von Sonnenberg, přímo prohlásil: „*Nejprve musíme získat politickou moc, potom budeme hledat vědecký základ pro antisemitismus.*“⁵⁴

Rasismus, charakteristický pro německé antisemity (Marr, Schönerer, Henrici), stál v Rusku na okraji, otevřeně se k němu hlásil Michail Meňšikov a představoval spíše výjimku. Ruská judeofobie si ale vypracovala silnou okultní tradici,

⁵¹ H. W. SMITH, *The Butcher's Tale*, s. 123.

⁵² Nejnověji o rituálních aférách v Německu srov. Johannes T. GROSS, *Ritualmordbeschuldigungen gegen Juden im deutschen Kaiserreich (1871-1914)*, Berlin 2002; H. W. SMITH, *The Butcher's Tale*; Christoph NONN, *Eine Stadt sucht einen Mörder. Gerücht, Gewalt und Antisemitismus im Kaiserreich*, Göttingen 2002. Rituálním obviněním se zabýval také Stefan LEHR, *Antisemitismus – religiöse Motive im sozialen Vorurteil*, München 1974, zvl. s. 88-107 (hodnocení případů v Tiszaeszláru, Xantenu, Polné a Chojnicích); obecně v souvislosti s protižidovskými stereotypy také Stefan ROHRBACHER – Michael SCHMIDT, *Judenbilder*, Reimbek 1991, s. 304-359. Patrně nejpodrobnější monografii o Hilsneriádě zůstává Jiří KOVTUN, *Tajuplná vražda*; pro pohled zahraničního historika srov. Georg R. SCHROUBEK, *Der „Ritualmord“ von Polná. Traditioneller und moderner Wahnglaube*, in: *Antisemitismus und jüdische Geschichte*, Rainer Erb – Michael Schmidt (eds.), Berlin 1987, s. 149-171. Pokus o srovnání jednotlivých případů v středoevropském prostoru učinil Hiller J. KIEVAL, *The Importance of Place: Comparative Aspects of Ritual Murder Trial in Modern Central Europe*, in: *Comparing Jewish Societies*, Todd M. Endelman (ed.), Ann Arbor, Michigan 1997, s. 135-165. Pro dobovou analýzu srov. Hermann L. STRACK, *The Jew and Human Sacrifice. Human Blood and Jewish Ritual*, London 1909 (na s. 212-235 popis jednotlivých případů ve středovýchodní Evropě v období 1882-1900).

⁵³ Richard S. LEVY, *The Downfall of the Anti-Semitic Political Parties in Imperial Germany*, New Haven 1975, s. 18-19.

⁵⁴ Shulamit VOLKOV, *Antisemitismus als kultureller Code*, 2. vyd., München 2000, s. 44; Peter G. J. PULZER, *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*, New York 1964, s. 89-90.

v níž krvavé obvinění hrálo důležitou roli. Mýtus o rituální vraždě byl v konzervativním myšlení pevně přítomen už od 70. let 19. století. Ruský antisemitismus představoval v tomto směru, podobně jako v jiných zemích, pouze s rozdílným stupněm důrazu na jednotlivé prvky, hybrid „starého“ a „moderního“ antisemitismu – na jedné straně krvavé obvinění, na druhé straně pohled na Židy jako ztělesnění „kapitalistického úpadku“.⁵⁵

Dlouhá cesta k procesu – ruští Židé před soudem

Mendel Bejlis byl sice zatčen a obviněn v létě 1911, soudní proces se však konal až na podzim 1913. Pro neustálé odklady byla celá řada důvodů. Na jedné straně obavy vlády z možného neúspěchu, na straně druhé snad až nečekaně prudká reakce části veřejnosti, namířená proti krvavému obvinění. Obojí působilo jako brzdicí faktor při přípravě procesu.

1. září 1911 došlo v Kyjevě k atentátu na ministerského předsedu Stolypina. Jelikož atentátník Dmitrij Bogrov byl židovského původu (byť ze zcela asimilované rodiny, již jeho dědeček konvertoval ke křesťanské víře), panovaly ve městě silně protižidovské nálady a soudní proces s Bejlisem mohl mít neblahé následky.⁵⁶ Ještě silnějším důvodem pro odklady bylo vědomí chatrnosti krvavého obvinění a strach z neúspěchu. A. Šreděl, velitel kyjevského četnictva, psal zástupci ředitele Policejního oddělení Charlamovovi 14. února 1912: „*Obvinění Mendela Bejlise z vraždy Juščinského může přinést obrovské potíže lidem, kteří dali souhlas s ukvapeným a jednostranným vyšetřováním; a sice pro nedostačující důkazy a obecný zájem o případ, který vešel ve známost takřka celé Evropy*“.⁵⁷ Ministr vnitra Makarov varoval v souvislosti s blížícími se volbami do Dumy (podzim 1912), že případný neúspěch by neprospěl ultrapravicovým kandidátům: „*Takový výsledek byl poškodil ruskou část obyvatelstva, zatímco ne-Rusové by byli štěstím bez sebe. Proto musí být proces odložen*“.⁵⁸ Také kyjevský gubernátor Giers doporučoval odročení do doby po volbách.

Rok 1913 byl ve znamení třisetletého výročí vlády Romanovců; největší oslavy se odehrály v únoru. Za takové situace byl proces s Bejlisem opět nežádoucí, zvláště když Kyjev patřil k nejdůležitějším místům oslav a udržení veřejného

⁵⁵ Částečně srovnatelná je situace s Německem 70. let 19. století, kdy novinář Otto Glagau vystoupil s heslem „Židovská otázka je sociální otázka“, které si okamžitě našlo souhlasné publikum a získalo velikou popularitu. Při agitaci ho používal i Stoecker. Srov. S. VOLKOV, *Antisemitismus als kultureller Code*, s. 28-31, zvl. s. 29.

⁵⁶ Současně ale bylo nemožné Bejlise propustit kvůli tlaku ultrapravice. Hrozba násilí visela ve vzduchu a na Kokovceva coby nového ministerského předsedu se obrátila deputace kyjevských Židů s prosbou o ochranu před pogromem, srov. Vladimír N. KOKOVCEV, *Iz mojeho prošlogo*, Moskva 1991, s. 50. Ke kampani ultrapravice proti Bogrovovi srov. S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 285-286.

⁵⁷ Ch. A. RUUD – S. A. STEPANOV, *Fontanka 16*, s. 262.

⁵⁸ H. ROGGER, *The Beilis Case*, s. 620; O. O. GRUZENBERG, *Yesterday*, s. 121; Ch. A. RUUD – S. A. STEPANOV, *Fontanka 16*, s. 262.

pořádku bylo pro vládu na prvním místě. Proces se nicméně nedal odkládat donekonečna, vláda byla pod tlakem pravicových radikálů. Golubev se sice zaručil, že nedojde k pogromům, agitace ale pokračovala. V říjnu 1912, během předvolebního shromáždění v Kyjevě, byly rozdávány letáky „O vraždě Juščinského“, podle hlášení hejtmana gubernátorovi dílo redakce *Dvouhlavého orla*. Podle hlášení gubernátora Gierse veliteli Policejního oddělení v S.-Petěrburgu Stěpanu P. Běleckému víme, že letáky byly zabavovány.⁵⁹ Na zásahy policie a cenzury proti ultrapravicovému tisku si v Dumě stěžoval Zamyslovskij.⁶⁰ V takové atmosféře ale nezbývalo nic jiného, než realizovat soudní proces. Obžaloba si přitom byla vědoma minimální šance na úspěch, což uznával také ministr spravedlnosti Ščeglovitov: „*Osobně očekávám osvobozující rozsudek, ale je nezbytné, aby byl případ projednán*“.⁶¹ Navzdory pochybnostem se ministr před procesem svěřil svému příteli V. Talbergovi, že nebylo možné ustoupit: „*Na každý pád případ získal takový ohlas a směr, že musel stanout před soudem, jinak by řekli, že mne a celou vládu zkorumpovali židáci (sic!)*“.⁶²

Právě velký ohlas Bejlisova případu byl druhým podstatným důvodem, který zpomaloval přípravu obžalovacího spisu a realizaci procesu. Část ruské společnosti, zvláště lidé politicky aktivní, se neztotožnila s krvavým obviněním a od počátku vystupovala výrazně kriticky proti vládě a soudu s Bejlisem.

Kyjev nebyl jen jedním z center antisemitské propagandy, patřil také k ústředním místům opozice. Novinář S. I. Brazul-Bruškovskij, spolupracovník novin *Russkoje Slovo* a *Kyjevskaja Mysl*, začal případ soukromě vyšetřovat. Asistovali mu policisté Nikolaj Krasovskij a Je. Miščuk. Oba byli odvoláni z oficiálního pátrání, protože nepodporovali krvavé obvinění.⁶³ Policie sice ukončila předběžné vyšetřování 5. ledna 1912 a státní prokuratura měla obžalovací spis k dispozici 20. ledna, ale proces plánovaný na květen musel být odložen kvůli aktivitě Brazul-Bruškovského. Jeho pátrání přineslo nové důkazy proti Věře Čeberjakové. Policii s ním seznámil 6. května. Státní prokuratura se snažila důkazy ignorovat, proto Brazul-Bruškovskij zveřejnil výsledky svého šetření v kyjevském deníku *Kyjevljanin*. Dosáhl tím pozdvižení v celé zemi a vynutil si revizi obžaloby.⁶⁴ Skandál byl o to větší, že *Kyjevljanin* vydával senátor Dmitrij I. Pichno, přední konzervatívec a nacionalista.

Stále více se ukazovalo, že obavy nejvyšších státních úředníků z neúspěchu v procesu měly opodstatnění. Navzdory manipulaci s důkazy nemohl prokurátor

⁵⁹ A. V. ŠEVCOV, *Izdatelskaja dejatelnost*, s. 248.

⁶⁰ GDSO, III, sessija V, zasedanije 119 (28. 4. 1912), sl. 3661-3665.

⁶¹ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 96.

⁶² Tamtéž; S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 294.

⁶³ O odvolání Krasovského, původně velitele tajné policie v Kyjevě, se zasloužil přímo poslanec Zamyslovskij, srov. I. LOOSE, „*In der Seele ein Gefühl des 16. Jahrhunderts*“, s. 286.

⁶⁴ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 94; A. S. TAGER, *Carskaja Rossija*, s. 182; Ch. A. RUUD – S. A. STEPANOV, *Fontanka 16*, s. 263. Brazul-Bruškovskij napsal později souhrnnou zprávu o celém případě, srov. S. I. BRAZUL-BRUŠKOVSKIJ, *Pravda ob ubijstve Juščinskogo i děle Bejlisa*, S.-Peterburg 1913.

Čaplinskij vytvořit přesvědčivou obžalobu. Mendel Bejlis (nebyl ortodoxním Židem) jednoznačně odmítal obvinění a svědectví proti němu nebyla nijak průkazná.⁶⁵ Část obvinění byla vyrobena přímo úředníky kyjevského soudu, výpovědi svědků falšovány a svědkové sami patřili ke kyjevskému podsvětí.⁶⁶ Dalším paradoxem bylo, že obžaloba předvolala jako jednoho z klíčových svědků Věru Čeberjakovou. Ta u soudu tvrdila, že židovský advokát Margolin, vedle Brazula-Bruškovského další, kdo vedl vlastní vyšetřování případu, jí nabídl 40 000 rublů, pokud vezme vinu na sebe.⁶⁷ Státní prokurátor Čaplinskij se snažil sehnat „vědecké posudky“ dokazující existenci rituálního zločinu nejen v Bejlisově případu, ale jako obecně platnou skutečnost. Kapacity ruské vědy se ale nechtěly podobné frašky účastnit. Jako expert obžaloby byl představen profesor Sikorskij z kyjevské univerzity. Interpretoval vraždu jako „rasovou pomstu“, a „pomstu synů Jákobových“ na synovi jiné rasy. Tyto výroky vyvolaly hlasitý nesouhlas mezi vědci v Rusku i v Evropě. S kritikou vystoupili profesor Vladimir M. Bechtěrev a profesor A. I. Karpinskij.⁶⁸ Během procesu v říjnu 1913 se od Sikorského závěrů distancovala prestižní Lékařská společnost v Charkově a později další ruské lékařské společnosti.⁶⁹

Také pravoslavná církev odmítla oficiálně uzнат existenci rituální vraždy. Její nejvyšší orgán, Svatý synod, nepotvrdil přítomnost dogmatu o rituálním zločinu v judaismu a vysloužil si tím ostrou kritiku pravicových radikálů. Noviny *Russkoje Znamja* psaly již 21. května 1911: „*Jak je možné, že naše duchovenstvo mlčí? Jak je možné, že nereaguje na zvěrskou rituální židáckou (sic!) vraždu chlapce Andreje Juščinského?*“⁷⁰

Druhý obžalovací spis proti Bejlisovi byl připraven 24. května 1913, proces začal 25. září. Obžalobu zastupovali známí pravicoví radikálové. Stát reprezentoval zástupce prokurátora petěrburského soudního dvora O. Vipper, civilními žalobci byli poslanec Dumy Grigorij Zamyslovskij a moskevský advokát Alexej Šmakov.⁷¹ Porota byla záměrně sestavena s úmyslem zvýšit pravděpodobnost Bej-

⁶⁵ Prohlašoval, že k náboženství měl vztah asi jako k „soleným okurkám“; rozhodně nepůsobil dojem náboženského fanatika. Srov. G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 92.

⁶⁶ Tamtéž, s. 94. Proti Bejlisovi svědčil jeho spoluvězeň lupič Kozačenko, k výpovědi donucený policií, a padělatel Mojsej Kulinič.

⁶⁷ S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 292.

⁶⁸ Vladimir M. BECHTĚREV, *Ubijstvo Juščinskogo i psichiatro-psichologičeskaja ekspertiza*, *Vračebnaja gazeta* 50, 1913, s. 1819-1836; A. I. KARPINSKIJ, *Ob uslovijach psichologičeskoj i psichiatričeskoj ekspertizy v děle od ubijstve Juščinskogo*, *Vračebnaja gazeta* 50, 1913, s. 1837-1843. Zahraniční reakce na Sikorského „expertizu“ byly sebrány v německém vydání *Der Fall Justschinsky. Offizielle Dokumente und private Gutachten*, Leipzig 1913 (ruský překlad *Ubijstvo Juščinskogo. Mněnije inostrannyh učenyh*, S.-Peterburg 1913).

⁶⁹ A. S. TAGER, *Carskaja Rossija*, s. 178-179.

⁷⁰ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 99.

⁷¹ Šmakov patřil k nejfanatičtějším antisemitům, používal všechna existující obvinění. Tradičně se angažoval v soudních procesech proti Židům, zvláště pokud se případy týkaly „rituálních zločinů“. Byl žalobcem v Blondesově případu, zúčastnil se soudu s členy židovské domobrany po pogromu

lisova odsouzení – sedm rolníků, tři měšťané a dva nižší úředníci kyjevské městské správy. Mezi nimi žádný Žid. Porotci byli pod stálým dohledem tajné policie. Státní zájem se projevil také tím, že civilní žalobce Zamyslovskij dostal vyplaceno 2 500 rublů, profesor Korosotov za svou lékařskou expertizu 4 000 rublů. Náčelník Zahraniční agentury (tajné policie) v Paříži A. A. Krasilnikov neměl litovat peněz, aby sehnal staré židovské tisky podporující teorii o dogmatu rituální vraždy v judaismu. Ředitel Oddělení policie Stěpan P. Běleckij poslal do Kyjeva dva své agenty, V. Djačenka a P. Ljubimova, aby jej pravidelně informovali o průběhu procesu a především o událostech v pozadí.⁷²

Bejlise hájila elita ruské advokacie. V soudním sále se sešli Oskar O. Gruzenberg (obhajoval již Blondese roku 1900), D. Grigorovič-Barskij, A. Zarudnyj a Vasilij Maklakov (starší bratr ministra vnitra Nikolaje Maklakova). Jejich příslušnost k liberálnímu politickému táboru (Maklakov patřil k vedení Konstitučně-demokratické strany) symbolizovala, že proces byl v první řadě součástí politického boje mezi pravicovým radikály a liberály.

Obhajoba měla silnou podporu mezi představiteli opozice, někteří se účastnili procesu jako korespondenti: konstituční demokrat Vladimir D. Nabokov nebo bolševik Vladimir Bonč-Brujevič. Do Kyjeva přijel také spisovatel Vladimir G. Korolenko, mající silný vliv na veřejné mínění, zvláště na levicové strany. Během procesu (podle zpráv tajné policie) varoval veřejnost před demonstracemi proti vládě, protože by pouze nahrály antisemitům. Agent Djačenko hlásil do Petěrburgu Běleckému, že opoziční strany se zřekly demonstrací a „vzhledem ke Korolenkovým radám je ve městě klid“.⁷³

Vláda si přála klidný průběh procesu bez lidového pozdvižení. Tajná policie měla celou řadu důkazů o pogromistických náladách: „říká se, že vše je připraveno k pogromu... Je možné, že pogromu se zúčastní až sedm tisíc lidí. Budou mezi nimi nejen dělníci a nezaměstnaní, ale také drobní řemeslníci a živnostníci z Podolu (čtvrť v Kyjevě, kde žilo mnoho Židů – Z. V.), kteří se rádi přizívají na cizím majetku“.⁷⁴ Nebylo tedy divu, že Židé žili v neklidu a některé rodiny raději odjely z Kyjeva. Začala se organizovat židovská domobrana podle vzoru roku 1905. Pogrom se nakonec nekonal, ministr vnitra Maklakov přikázal udržet pořá-

v Gomelu; o Šmakovovi srov. O. O. GRUZENBERG, *Yesterday*, s. 113; Genrich Borisovič SLJOZBERG, *Děla minuvších dněj. Zapiski Russkogo jevreja*, vol. 3, Paříž 1935, s. 79.

⁷² G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 98. Oba agenti měli také velké pochybnosti o úspěchu obžaloby. Ljubimov při prvním pohledu na soudní porotu telegrafoval svému nadřízenému, že její sociální složení může uškodit žalobě: „Dva až tři porotci jsou docela při smyslech a dokážou vést negramotné rolníky, kam se jim zamane“, Ljubimov Běleckému 25. září 1913, in: A. S. TAGER (ed.), *Process Bejlisa v ocenke Departamenta policii*, Krasnyj Archiv 44, 1931, s. 93.

⁷³ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 102. Pro Korolenkovy postřehy o procesu a širších souvislostech případu srov. Vladimir Galaktionovič KOROLENKO, *Bejlis i multancy*, in: *Polnoje sobranije sočinenij V. G. Korolenko*, vol. 9, Petrohrad 1914, s. 310-314; TÝŽ, *K voprosu o ritualnych ubijstvach*, in: TAMTÉŽ, s. 261-279; TÝŽ, *Na Lukjanovke. (Vo vremja děla Bejlisa)*, in: TAMTÉŽ, s. 298-309.

⁷⁴ Tamtéž, s. 101.

dek ve městě za každou cenu. Pravděpodobně také platila záruka místních pravice-
vých radikálů, daná Golubevem v květnu 1911.

Proces trval třiatřicet dní a bylo vyslechnuto více jak dvě stě svědků. Pro
charakter obžaloby bylo zcela typické, že jméno Mendela Bejlise prakticky neza-
znělo. Státní zástupce Vipper hovořil o rituálním zločinu, útočil na Židy jako
národ, stejně jako jeho kolegové Šmakov a Zamyslovskij. Vipper se odvolával na
Dostojevského, že „židovské jho“ hrozí Rusku a že „Židé ruinují Rusko“.⁷⁵ Jasně se
prokázalo, že proces není namířen proti Bejlisovi, ale obecně proti ruským Židům,
respektive proti těm, kdo prosazovali jejich občanské zrovnoprávnění a stáli
v opozici vůči carskému režimu (ať se jednalo o liberály či socialisty). Tímto způ-
sobem byla také aféra vnímána v zahraničí. Londýnské *The Times*, tradičně velmi
kritické k carskému režimu, psaly: „It is daily becoming clearer that under forms of
law a momentous political struggle is being fought out. This is not the Beilis case.
It is possibly a final fight for existence on the part of innermost powers of reaction
against all the modern forces in Russia“.⁷⁶

Podobný průběh procesu pouze podpořil vlnu odporu u opozičních skupin
ve společnosti. 23. října skupina petěrburských advokátů (z iniciativy Alexandra
Kerenského) oficiálně odsoudila proces.⁷⁷ V té době už byla o procesu informo-
vána bezmála celá Evropa a proti krvavému obvinění se ozval i Vatikán.⁷⁸ V tomto
případě byla reakce o to významnější, že v minulých desetiletích papežský stolec
schvaloval kampaně ostouzející Židy coby pachatele rituálních zločinů.

Obžalobě se nepodařilo přesvědčit soudní porotu o Bejlisově vině. Zvláště
poté, co s velkým úspěchem vystoupila obhajoba. Především Vasilij Maklakov
zanechal svou brilantní řečí mimořádný dojem. Projev nebyl vnímán jen jako
obhajoba Bejlise, ale současně jako obžaloba politických machinací vlády a skan-
dálních praktik ultrapravice.⁷⁹ Hysterické útoky Vippera tolik nezapůsobily a
porota vynesla 28. října osvobozující rozsudek. Mendel Bejlis byl ve věci vraždy
Andreje Juščinského shledán nevinným.⁸⁰ Nicméně soud rovněž prohlásil, že došlo

⁷⁵ *Delo Bejlisa. Stenografičeskij otčet*, III, Kiev 1913, s. 195.

⁷⁶ Cit. podle Ch. A. RUUD – S. A. STEPANOV, *Fontanka 16*, s. 247.

⁷⁷ Alexandr N. KERENSKIJ, *Rossija na istoričeskom perevorote*, Moskva 1993, s. 60-61.

⁷⁸ David I. KERTZER, *The Popes against the Jews. The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*, New York 2001, s. 227-231. Jednalo se o citlivou záležitost už proto, že na straně obžaloby figuroval coby „expert“ katolický kněz Justinus Pranajtis. Tvrdil, že Vatikán odsouhlasil, že Židé praktikují rituální vraždy. V přesvědčování papežské kanceláře, aby se vyjádřila proti obvinění, se angažoval lord Leopold Rothschild, Lucien Wolf (vedl oddělení pro zahraniční styky hlavní britské židovské organizace *Anglo-Jewish Association*) a Paul Nathan (koordinoval probejlisovské aktivity v Německu). Papežská kancelář skutečně poskytla dva dokumenty, které Židy před nařčením bránily – jednalo se o encykliku Inocence IV. ze 13. století a zprávu z roku 1758, napsanou kardinálem Lorenzem Ganganellim.

⁷⁹ Vasilij A. MAKLAKOV, *Ubijstvo Juščinskogo, Reč v Kijevskom okružnom sudě 25 oktjabra 1913g.*, S.-Petěrburg 1914, s. 86-87.

⁸⁰ Mendel Bejlis po propuštění emigroval, nejprve do Palestiny, v roce 1920 do Spojených států amerických. Zde v roce 1934 zemřel. Věra Čeberjak, s největší pravděpodobností skutečný

k zločinu, jenž měl rysy rituální vraždy – rozsudek, který v zásadě potvrdil oprávněnost krvavého obvinění. Tehdy se též jasně projevil politický podtext procesu. Po Bejlisově osvobození nebyla dále vražda Juščinského vyšetřována, případ byl odložen ad acta a pachatel zůstal neznámý. Když sázka na krvavé obvinění jako prostředek boje s liberály nevyšla, ztratila ultrapravice o případ zájem.

Proč k tomu vlastně došlo? Několik poznámek k interpretaci aféry a charakteru ruského antisemitismu

Kniha Alexandra Tagera, poprvé vydaná v roce 1933, stále zůstává základní prací o Bejlisově aféře. Byla koncipována v marxisticko-leninském duchu (úvod napsal Anatolij Lunačarskij, lidový komisař školství), nicméně faktograficky je relativně spolehlivá, její hlavní význam zůstává v podrobnosti zpracování.⁸¹ Některé obecné závěry dnes vyznívají kontroverzně. Tager interpretoval Bejlisovu aféru jako součást reakční politiky Petra Stolypina, v čemž se přiblížil předrevolučnímu pohledu Simona Dubnova.⁸² Takové hodnocení sice odpovídalo schématům bolševické historiografie, měl ale ministerský předseda skutečný motiv k rozpoutání procesu proti Židům?

Americký historik Hans Rogger, který stál na počátku revize konzervativního pohledu na rusko-židovské dějiny,⁸³ odmítl Tagerovo pojetí Bejlisovy aféry. Podle jeho názoru nebyl žádný důvod pokládat aféru za defenzivní krok vlády, protože vláda k němu neměla reálný důvod. Bejlis byl zatčen v červenci 1911, bezprostřední hrozba revoluce tehdy neexistovala, sami revolucionáři neviděli žádné velké šance na propuknutí revoluce. Určitý obrat přišel teprve v dubnu 1912, kdy brutální vojenský zásah proti demonstrujícím dělníkům na zlatých polích na řece Leně (zabito bylo asi 270 lidí) vyvolal vlnu stávek a politických protestů, které pokračovaly a vyostřovaly se až do propuknutí války v srpnu 1914.⁸⁴

Nabízí se také otázka, kdo z představitelů vlády byl hlavním organizátorem aféry, existoval-li vůbec někdo takový a kdo by případně měl z antisemitské aféry

pachatel, padla za oběť revolučním událostem roku 1917, údajně se s ní „vypořádali“ kyjevští studenti, srov. G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 104.

⁸¹ Kniha se na dlouhou dobu stala poslední prací o projevech ruského antisemitismu. Od jejího druhého vydání roku 1934 bylo toto téma tabu. Autor sám se stal obětí stalinských čistek na konci 30. let.

⁸² Dubnov psal o „*dva roky trvajícím nekrvavém pogromu*“, Bejlisova aféra mu byla logickou součástí vládní protizidovské politiky. Srov. S. DUBNOW, *History*, III, s. 165.

⁸³ Především se jednalo o revizi pohledu na pogromy a antisemitismus jako součást vládní politiky vůči Židům. Srov. Iris BOYSEN, *Die revisionistische Historiographie zu den russischen Judenpogromen von 1881 bis 1906*, Jahrbuch für Antisemitismusforschung 8, 1999, s. 13-42.

⁸⁴ H. ROGGER, *The Beilis Case*, s. 616-617. K sociální situaci v Rusku, zvláště v souvislosti s masakrem na Leně (ale i s odkazem na Bejlisův případ), srov. Leopold HAIMSON, *The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1907-17*, *Slavic Review* 23/4, 1964, s. 619-642, zvl. 626-629; 24/1, 1965, s. 1-22, zvl. 10-11. O lenském masakru dále: *Lenskij rasstrel 1912 g.*, in: *Krasnyj Archiv* 81, 1937, s. 153-206; A. Ja. AVREČ, *Lenskij rasstrel i krizis treťjunskoj sistemy*, *Voprosy Istoriji* 4, 1962, s. 58-79.

největší prospěch. Rogger upozorňoval, že ministr vnitra Nikolaj Maklakov (v úřadu od prosince 1912) byl slabou a nevýraznou osobností. Do carovy přízně se dostal náhodou, jeho politický rozhled byl dosti omezený. Patřil k rozhodným stoupcům samoděržaví, ale nestal se vůdčí osobou aféry.⁸⁵ Pouze sledoval svého služebně staršího kolegu Ščeglovitova. Podle Tagerova mínění Ščeglovitov spolu s premiérem Stolypinem zorganizovali aféru, aby zablokovali zrovnoprávnění Židů v Dumě a posílili svou politickou pozici.⁸⁶ Tento pohled ale vychází ze zkresleného pohledu na Stolypina coby „reakcionáře“ a v zásadě nerozlišuje mezi jednotlivými představiteli režimu. V posledních letech oživilo teorii o Stolypinovi jako organizátorovi aféry historikové Charles Ruud a Sergej Stěpanov. V práci o carské tajné policii naznačili, že na vykonstruování procesu proti Bejlisovi měl zájem z jednoho principiálního důvodu: jako ministr vnitra byl primárně zodpovědný za veřejný pořádek a potřeboval zachovat klid v Kyjevě kvůli carské návštěvě. Důkazy podporující tuto teorii jsou ale chatrné. Vycházejí z výpovědi Ljadova před vyšetřovací komisí Prozatímní vlády. V roce 1917 prohlásil, že Ščeglovitov „neudělal nic bez Stolypinova vědomí“, a že čím více se aféra rozrůstala, tím více se ministerstvo spravedlnosti dostávalo do područí ministerstva vnitra.⁸⁷ Ljadovovu výpověď ale musíme brát s rezervou, je více než pravděpodobné, že se snažil ulehčit svému bývalému šéfovi, tehdy rovněž vyšetřovanému Prozatímní vládou. Bylo jednoduché svalit hlavní díl odpovědnosti na mrtvého Stolypina. Domnívám se, že podezřívát ministerského předsedu z účasti na aféře je nesprávné. V Dumě se opíral o síly, které aféru vesměs odsuzovaly, riskoval by ztrátu podpory poslanců. A to právě v době, kdy ji velmi potřeboval kvůli prosazení zákona o zavedení zemstev do západních gubernií.⁸⁸ Nabízí se také jiné vysvětlení: oba muži byli politickými rivaly, Ščeglovitov hledal podporu u pravicových radikálů a Stolypin zase u umírněných konzervativců.⁸⁹

⁸⁵ H. ROGGER, *The Beilis Case*, s. 621; *Paděnijsje carskogo režima*, III, Moskva – Leningrad, s. 359. Před jmenováním ministrem vnitra sloužil jako gubernátor v Poltavě (1908-1909) a Černigově (1909-1912), srov. Denis Nikolajevič ŠILOV, *Gosudarstvennyje dejateli Rossijskoj imperii 1802-1917*, S.-Peterburg 2002, s. 439.

⁸⁶ A. S. TAGER, *Carskaja Rossija*, s. 621

⁸⁷ *Paděnijsje carskogo režima*, VII, s. 265; Ch. A. RUUD – S. A. STEPANOV, *Fontanka 16*, s. 259.

⁸⁸ Edward CHMIELEWSKY, *Stolypin's Last Crisis*, *California Slavic Studies* 3, 1964, s. 95-126; A. Ja. AVRECH, *Vopros o zapadnom zemstve i bankrotstvo Stolypina*, *Istoričeskije Zapiski* 70, 1961, s. 61-112.

⁸⁹ G. B. SLJOZBERG, *Děla minuvšich dněj*, III, s. 36-37; I. V. GESSEN, *V dvuch vekach*, Berlin 1937, s. 303-305. Rogger pokládal obě možnosti za velmi nepravděpodobné, protože po Stolypinově smrti by aféra ztratila opodstatnění, srov. H. ROGGER, *The Beilis Case*, s. 622. Nemusí se ale zcela jednat o falešnou stopu. Politická rivalita se Stolypinem mohla být prvním impulsem, a později se již aféru nepodařilo zarazit. Löwe v této souvislosti píše, že Stolypinův nástupce Kokovcev byl „slabý premiér“, za jehož úřadování se „jednota vlády rozpadla“ a byl opuštěn stolypinovský „důraz na dodržování konstitučních praktik“. Někteří ministři potom v podstatě prováděli vlastní politiku. Kokovcev postrádal schopnost či vůli zastavit Bejlisův proces; když se jej liberálové pokoušeli přimět k intervenci, použil chabou výmluvu, že případ je v kompetenci ministra spravedlnosti. Srov. H.-D. LÖWE, *The Tsars and the Jews*, s. 288.

Zda Ščeglovitov věřil v krvavé obvinění nebylo zcela jasné. Pravděpodobně ale nikoli. U cara se to předpokládat dalo, Mikuláš II. prohlásil v reakci na výsledek procesu: „*Je evidentní, že to byla rituální vražda. Ale jsem rád, že Bejlis byl osvobozen, protože on byl nevinen*“.⁹⁰ Také osoby, s nimiž měl car důvěrný kontakt a které disponovaly velkým vlivem nikdy neprojevíly hlubší zájem o Bejlisův případ. Kniže Vladimir P. Meščerskij, jedna z vlivných postav u carského dvora, často popisovaný jako „zlý duch“ politického zákulisí (car pravidelně četl jeho konzervativní list *Graždanin* a také jej podstatným dílem financoval), se stavěl proti procesu a doporučoval umírněnou politiku, což se u ultrapravice nesetkalo s nijak srdečným ohlasem.⁹¹

Skutečnost, že vláda pravděpodobně neměla žádný pádný motiv, aby o své vlastní vůli rozpoutala Bejlisovu aféru neznamenalala, že by nebyla svým způsobem zodpovědná za šíření antisemitských nálad v Rusku. V tomto ohledu se situace oproti předchozím rokům příliš nezměnila. V roce 1905 u Policejního oddělení v S.-Petrohradu působila tajná tiskárna produkující antisemitské materiály. O její existenci prokazatelně věděli ministr vnitra Petr N. Durnovo, jeho náměstek a petěrburský generál-gubernátor Dmitrij F. Trepov a náčelník tajné policie s.-petěrburské oblasti Petr I. Račkovskij. Materiály zde vzniklé byly šířeny ve spolupráci se Svazem ruského lidu.⁹² Ščeglovitov patřil k sympatizantům Svazu ruského lidu, současníci jej vnímali velmi negativně jako ztělesnění reakční politiky.⁹³

Kdo tedy měl hlavní důvod rozpoutat aféru, když ne vláda? Zdá se, že hlavní motiv ležel ve Státní dumě. 9. února 1911 začala Duma projednávat návrh na zrušení židovského Pásma osídlení. Na předložení návrhu zákona se usneslo 166 poslanců a následné hlasování rozhodlo, že byl předán parlamentnímu výboru k dalšímu projednávání.⁹⁴ Stolypinův postoj k možnosti zrušení Pásma osídlení byl nejednoznačný, židovskému poslanci Nisselovičovi (konstituční demokrat) nazna-

⁹⁰ Alexandre SPIRIDOVICH, *Les dernières années de la cour de Tzarskoie-Selo*, II, Paris 1928, s. 428. Car se patrně v případě výrazněji neangažoval, byť byl Ščeglovitovem o vraždě informován již 28. 4. 1911, srov. H.-D. LÖWE, *The Tsars and the Jews*, s. 289. Tager datuje první zprávu ministra carovi až 18. 5. 1911, srov. A. S. TAGER, *Carskaja Rossija*, s. 95.

⁹¹ H. ROGGER, *The Beilis Case*, s. 624. Nový pohled na Meščerského srov. u Natalja V. ČERNIKOVA, *Knjaz Vladimir Petrovič Meščerskij (k portretu ruskogo konservatora)*, *Otečestvennaja istorija* 4, 2001, s. 126-139.

⁹² Alexandr A. LOPUCHIN, *Otryvki iz vospominanij*, Moskva 1923, s. 76, 81-91; Sergej Ju. WITTE, *Vospominanija*, II, Moskva 1960, s. 73-74. Americký historik Zuckerman dává podobné aktivity policie do souvislosti s kariéřním vzestupem dobrodruha Račkovského, který je spojován se vznikem antisemitského pamfletu *Protokoly siónských mudrců*. Jisté to hrálo roli, ale spíše je třeba vidět zásadní nedostatky celého politického systému. Srov. Fredric S. ZUCKERMAN, *The Tsarist Secret Police in Russian Society, 1880-1917*, London 1996, s. 146, 149.

⁹³ Sergej D. SAZONOV, *Vospominanija*, Paříž 1927, s. 346, 350, 351, 358; pro obzvlášť negativní charakteristiku srov. S. J. WITTE, *Vospominanija*, III, s. 187, 348, 401, 559, 569.

⁹⁴ *GDSO, III sozýv, 4 sessija*, zasedanije 54 (9. 2. 1911), sl. 1543-1610, pro výsledky hlasování srov. sl. 1602 (pro 208, proti 138, zdrželo se 8). Opoziční stanovisko ultrapravice přednesl Markov II., srov. sl. 1555-1568, 1598-1601.

čil, že vláda zaujme příznivé stanovisko.⁹⁵ Jistě tak učinil kvůli hlasování o zákonu o zemstvech, které mělo konat 27. března. Současně ale věděl, že může klidně dát podobný příslib, protože pravděpodobnost přijetí zákona byla minimální. I kdyby zákon prošel Dumou, zamítla by jej konzervativní Státní rada a v každém případě by ho v poslední fázi čekalo carské veto. Mikuláš II. dal opakovaně najevo, že nehodlá realizovat zrovnoprávnění Židů.⁹⁶

Zrušení Pásma osídlení ale bylo noční můrou pro pravicové radikály; již samotný fakt, že skupina liberálních poslanců vystoupila s tímto návrhem, vyvolal bouřlivou reakci. Jistě ne náhodou ve stejný den se na Sjezdu sjednocené šlechty hovořilo o „rituální vraždě“ jako důvodu proti emancipaci Židů. Když po zabití Juščinského v Kyjevě vyrukovali místní antisemité s krvavým obviněním, jejich kolegové v S.-Petěrburgu se pouze chopili příležitosti k protiútok. Poslanec Zamyslovskij řekl v proslovu v Kyjevě, že proces s Bejlisem poslouží k „*pohřbení návrhu na zrušení Pásma osídlení*“.⁹⁷

Diskuse kolem návrhu zrušit Pásmo byla vůbec velice důležitá, protože hodně vypovídala o charakteru ruského antisemitismu. Sjezd sjednocené šlechty v S.-Petěrburgu, zahájený 9. února 1911, věnoval židovské otázce celé dva dny (a dostal se tím do časového skluzu, skončil s dvoudenním zpožděním 15. února). Vystoupil na něm také Markov II., který požadoval „*vyhnání Židů z Ruska*“ a apeloval na delegáty, aby přijali rezoluci proti zrušení Pásma: „*Zrušení Pásma se rovná vyhlášení druhé ruské revoluce, jelikož každý Žid je revolucionář*“.⁹⁸ Usnesení týkající se židovské otázky přijaté v samém závěru sjezdu obsahovalo velice radikální požadavky: vyloučení Židů a pokřtěných Židů z vojenské služby a státní služby; zbavení aktivního i pasivního volebního práva; separaci křesťanského a židovského školství („*důsledné oddělení křesťanských a židovských studentů*“); záruku, že pokřtění Židé nemohou získat práva ruské šlechty; zachování Pásma osídlení. Z jednatřiceti gubernií na sjezdu zastoupených se 25 vyslovilo pro přijetí rezoluce, 5 se zdrželo a 6 bylo proti.⁹⁹ Stačí jen letmý pohled na jednotlivé body a je zřejmé, že již vycházely z „*árijského paragrafu*“, který se objevoval u německých antisemitů od 80. let 19. století. V tomto směru mohl být se závěry sjezdu jistě spokojen Michajl Meňšikov, který se k návrhu na zrušení Pásma osídlení neo-

⁹⁵ Hans ROGGER, *Russian Ministers and the Jewish Question, 1881-1917*, California Slavic Review 8, 1975, s. 59.

⁹⁶ Stolypin navrhl zrovnoprávnění Židů na sklonku roku 1906, car ho jednoznačně odmítl v dopise 10. 12. 1906, a ministerský předseda se od té doby podobných pokusů vzdal. Realizovat plnou emancipaci za cara Mikuláše II. nebylo možné. Srov. odpověď cara Stolypinovi, in: *Perepiska N. A. Romanova i P. A. Stolypina*, Krasnyj Archiv 5, 1924, s. 105-107.

⁹⁷ A. S. TAGER, *Carskaja Rossija*, s. 51, 142. Velitel Policejního oddělení S. P. Běleckij označil v roce 1917 Zamyslovského za hlavního inspirátora celé aféry a dodal, že se v této věci se Zamyslovským velice často scházel. Srov. *Paděnije carskogo režima*, III, s. 353; *Pravyje partiji. Dokumenty i materialy, 1911-1917 gg.*, Moskva 1998, s. 720.

⁹⁸ H.-D. LÖWE, *The Tsars and the Jews*, s. 286.

⁹⁹ Reč, 16. 2. 1911.

pomněl vyjádřit ve svých Dopisech bližním a v článku „Nepřátelé lidstva“ dal opět průchod rasovému antisemitismu:

*„Hloupý p. Rodičev z poslancecké tribuny křičí, že Židé jsou „synové Ruska“ a jako takoví mají právo žít v celém Rusku. Vida – jednou se člověk narodil v Rusku a už by měl být jeho „synem“. Ale vždyť v lidském těle se také rodí vředy a mikroby, znamená to tedy, že jsou syny onoho těla? Židé jako národnost vznikli dva tisíce let před Ruskem, jak tedy mohou být jeho syny? Vznikli dva tisíce verst daleko od Ruska, jak mohou být jeho syny? Poloasijský, poloafriický exotický národ se vydal na cestu světem podobně jako Cikáni a doputoval až do Polska, spolu s ním se stal součástí naší říše. Ale vždyť tato rasa se vši svou poloasijskou, poloafriickou psychologií nám zůstala zcela cizí“.*¹⁰⁰

Antisemitské názory pravicových radikálů měly pevné kořeny a vyrůstaly z ruského nacionalismu, z víry v ruskou jedinečnost a sílících pocitů ohrožení západními ideologiemi: liberalismem, socialismem. Obě byly spojovány s Židy. Tento strach dosahoval až patologických rysů a projevoval se v zuřivé nenávisti k Židům. Ideálem ultrapravice bylo samoděržaví, pravoslaví, národnost – tři základní principy Ruska od časů Mikuláše I.¹⁰¹

Rusko dlouhodobě stálo před dilematem: samoděržaví, nebo modernizace. Váhavé rozhodnutí udržet autokracii a realizovat hospodářskou modernizaci (motivovanou na prvním místě snahou udržet se mezi světovými velmocemi) vedlo ke komplikované a nejednoznačné politice. Spory o tempo a podobu modernizace vyústily za vlády Alexandra III. v paradox: v politické rovině triumfovala reakce ztělesňovaná Pobědonoscevem, ekonomickou politiku ale určovali lidé s poměrně progresivními názory prosazující industrializaci, která ale nutně musela vést k narušení sociální struktury a následně i k dalším společenským změnám. V těchto letech konzervativní byrokraté a intelektuálové hlásící se k neoslavjanofilům zformulovali ideu tzv. agrární utopie, v praktické politice prosazovanou především Vjačeslavem K. Plevem. Program charakterizovala snaha zachovat pozici šlechty jako dominantního vlastníka půdy a skupiny s politickým monopolem a současně udržet vesnickou občinu jako typický rys stavovského uspořádání ruské společnosti.¹⁰² Vesnická občina byla ideálem pro slavjanofily, velebili ji jako dědictví staroruské demokracie časů Moskevské Rusi, kterou porušil, ale přece jen zcela nezničil Petr I. A vědomí změn, které Rusko zažívalo v druhé polovině 19. století a

¹⁰⁰ *Vragi čelovečeskago roda*, Novoje vremja 13. 2. 1911.

¹⁰¹ Tzv. „uvarovská triáda“ (podle ministra lidové osvěty Sergeje Uvarova), základ ruského státního nacionalismu. Pro podrobný rozbor srovnej Nicholas V. RIASANOVSKY, *Nicholas I. and the Official Nationality in Russia, 1825-1855*, Berkeley 1959.

¹⁰² „Agrární utopii“ popsal především Heinz-Dietrich Löwe, srov. jeho práce *Antisemitismus und reaktionäre Utopie. Russischer Konservatismus im Kampf gegen den Wandel von Staat und Gesellschaft, 1890-1917*, Hamburg 1978; *The Tsars and the Jews. Reform, Reaction and Anti-Semitism in Russia, 1772-1917*, Langhorne 1993.

kteří otráasaly starým společenským řádem, vedlo k pocitům frustrace, zklamání a znovu k negaci modernizace. Kapitalismus a liberalismus byly největším možným zlem a Židé označováni za jeho ztělesnění. Britský historik Geoffrey Hosking proto označil ruský antisemitismus za „*druh zklamaného slavjanofilství*“.¹⁰³

K hlavním ideologům pravicových radikálů patřil Sergej F. Šarapov; za své aktivity si vysloužil i uznání Edouarda Drumonta;¹⁰⁴ byl zřejmě nejvytrvalejším z ruských antisemitů. Šarapov napsal: „*Nevím, jak se věci vyvinou v socialismu ale v kapitalismu, který ničí naši starou strukturu společnosti, se nevyhnutelně stane vládcem Žid, byť jsou jeho práva ohraničena; výjimka je možná, pokud nastane situace, že zde žádný Žid nezůstane.*“¹⁰⁵

Kampaň za rozpoutání Bejlisovy aféry ale nelze vysvětlovat pouze patologickou nenávistí některých jedinců k Židům. Musíme ji vnímat v souvislosti s vývojem ruského politického života před I. světovou válkou a jeho určitými specifiky. Vypjatý nacionalismus se pro mnoho lidí stal východiskem z nouze. V letech 1909-1913 se odehrála celá řada velkolepých patriotických oslav s výrazně nacionalistickým zabarvením, oslavujících carský režim a impérium. Pravicoví radikálové se na slavnostech podíleli velmi aktivně, zvlášť když se jednalo o akce mající pro nacionalisty kultovní charakter. V květnu 1909 se konaly masové oslavy dvousetletého výročí bitvy u Poltavy, 1912 přišla na řadu hned dvě jubilea – sto let od anexe Besarábie a sto let od bitvy u Borodina. Vrcholem vlasteneckého nadšení se stal rok 1913 – tři sta let vlády Romanovců v Rusku. Proces s Bejlisem lze vnímat jako součást těchto politických a nacionalistických rituálů.¹⁰⁶ Současně poněkud ustaly aktivity revolučních stran. Eseři byli nalomeni Azefovou aférou, sociální demokraté (zvláště bolševici) působili hlavně v exilu. Hospodářská situace se po roce 1907 zlepšovala a ultrapravice získávala dojem, že revoluční nebezpečí minulo a je načase vrátit Rusko do stavu před rokem 1905. Jistě působila i chiméra, že celá revoluce byla pouze „židovským dílem“ a ruský člověk se na ní ve skutečnosti nepodílel. V tomto sebeklamu žila řada lidí, včetně Mikuláše II.¹⁰⁷

Aféra ale byla charakteristická také tím, že na jedné straně představovala vrchol politických aktivit ultrapravice, na straně druhé viditelně dokumentovala její

¹⁰³ Geoffrey HOSKING, *Russia. Its People and Empire, 1552-1917*, London 1998, s. 391. Nejedná se o přesnou definici. Původní slavjanofilství (generace Chomjakova, bratří Kirejevských, Konstantina Aksakova) se (hlavně v 70. letech 19. století zásluhou Ivana Aksakova) výrazně transformovalo směrem k panslavismu a místy až agresivnímu nacionalismu. Pro první slavjanofily bylo navíc příznačné, že o „židovskou otázku“ nejevili takřka žádný zájem. Srov. Andrzej WALICKI, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemianz rosyjskiego slowianofilstwa*, Warszawa 1964, zvl. kapitoly 12 a 13.

¹⁰⁴ James H. BRENNAN, *The Reflections of a Dreyfus Affair in the European Press, 1897-1899*, New York 1988, s. 289.

¹⁰⁵ H.-D. LÖWE, *The Tsars and the Jews*, s. 107.

¹⁰⁶ Heinz-Dietrich LÖWE, *Political Symbols and Rituals of the Russian Radical Right, 1900-1914*, Slavonic and East European Review 3, 1998, s. 460.

¹⁰⁷ Jeho dopisy z revolučních let 1905-1906 dokazují, že revoluci spojoval takřka výlučně s Židy, proto také měl částečné pochopení pro pogromy, chápal je jako „pomstu vlastenců“. Srov. *Perepiska Nikolaja II. i Marii Fjodorovny (1905-1906)*, Krasnyj Archiv 22, 1927, s. 169.

roztříštěnost. Od samého počátku aféry mnoho lidí spojených s ultrapravicí a označovaných za antisemity vyjadřovalo svou nespokojenost s krvavým obviněním. V této skupině dominoval novinář Vasilij V. Šulgin. V Dumě se hlásil k nacionalistům (Strana ruských nacionalistů – Všeruský národní svaz). Zprvu se „držel rituálu“ a spolupodepsal interpelaci v Dumě dotazující se na případ Juščinského. Brzy ale dospěl k názoru, že středověká pověra pouze uškodí monarchii. Jeho články v novinách *Kyjevljanin*, komentující vyšetřování a potom vlastní průběh procesu, vyvolaly senzaci. Šulgin neváhal nemilosrdně kritizovat obžalobu, 27. září 1911 napsal: „*Chováte se k Bejlisovi jako ke králíkovi, na němž má být provedena vivisekce.*“¹⁰⁸ Inkriminované vydání deníku bylo okamžitě konfiskováno (poprvé v padesátileté historii notoricky provládních novin), zbylá čísla prodávána po deseti rublech za kus.¹⁰⁹ Když byl Bejlis osvobozen, Šulgin oslavoval soudní porotu a ve svých pamětech popisoval proces jednoznačně negativně: „*Obvinít Židy ve světle tak bídných důkazů bylo nejen nemorální, nýbrž i hloupé.*“¹¹⁰ Šulgin tedy ve své kritice rozhodně nebyl motivován sympatiemi k židovskému národu. Vadilo mu, že vláda se zapojením do aféry diskredituje a také odmítal krvavé obvinění pro jeho absurditu. Jeho antisemitismus se postupně „propracovával na vyšší úroveň“, upřednostňoval rasové teorie. Plně se to projevilo později během Šulginovy emigrace.¹¹¹ Samo o sobě to ještě nemuselo tolik znamenat. Hlavní propagátor rasového antisemitismu v Rusku Michajl Meňšikov, se s kampaní proti Bejlisovi jednoznačně ztotožnil. Na aféře se spíše projevila dezintegrace ultrapravice po roce 1906 a její nejednotnost ve vztahu k Dumě a konstitučnímu pořádku jako takovému.¹¹²

¹⁰⁸ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 97

¹⁰⁹ S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*, s. 296

¹¹⁰ Vasily V. SHULGIN, *The Years. Memoirs of a Member of the Russian Duma 1906-1917*, New York 1991, s. 108.

¹¹¹ Šulginův rasový antisemitismus je jasně obsažen v práci „*Čto nam v nich nenravitsja*“... *Ob antisemitizme v Rossii*, Paříž 1929, s. 25-26, 30-31.

¹¹² Ultrapravicí reprezentoval po roce 1905 především Svaz ruského lidu (SRL). Když Stolypin v roce 1907 provedl státní převrat a politická situace v zemi se stabilizovala, strana se rozštěpila. Její zakladatel, lékař Alexandr I. Dubrovin, nadále odmítal Dumu, zatímco křídlo vedené Markovem II. a Vladimírem Puriškevičem se rozhodlo podpořit nový systém a aktivně vstoupilo na parlamentní půdu. Puriškevič navíc jako tvůrce a předseda nové strany – Ruského národního svazu Archanděla Michaela. V roce 1909 byl Dubrovin zbaven místa předsedy Hlavní rady SRL, zůstal pouze čestným předsedou. Založil tedy vlastní stranu, Všeruský Dubrovinský svaz ruského lidu. Volby do IV. Dumy v roce 1912 bojkotoval. Kromě toho se roku 1908 vyčlenila na půdě Dumy „umírněná ultrapravice“, nacionalisté jako byl Šulgin, která se stala jednou z hlavních opor Stolypinovy vlády. Bylo tudíž logické, že tato skupina konzervativců (patřil k ní také senátor Pichno) se k aféře, vládě škodící, stavěla odmítavě. Základní monografií o ultrapravicí je S. A. STĚPANOV, *Černaja sotňa v Rossii*. Na bohatém pramenném materiálu je postavena práce Jurij Iljič KIRJANOV, *Pravyje partii v Rossii, 1911-1917gg*, Moskva 2001. Stručný přehled nabízí encyklopedie *Političeskije partii Rosii. Konec XIX – pervaja tret' XX v. Encyklopedija*, Moskva 1996.

Z pozice konzervativního pragmatika vystupoval také kníže Vladimir Meščerskij, který jinak rozhodně nebyl prost tradičních protižidovských předsudků.¹¹³ Označil Bejlisův případ za „komedii“ a jeho finální komentář k aféře zněl: „*Smutný obraz mravů vnesených do ruského života v době, kdy nešťastné Rusko tolik potřebuje klid, klid a zase klid, aby se vyjasnil a zmírnil jeho těžký osud.*“¹¹⁴ Pokud se jednalo o „komedii“, pak ze strany ze strany pravicových radikálů, ale v případě vlády šlo o tragédii, protože tuto komedii umožnila a podílela se na ní, byť se jí podobné představení příliš nelíbilo.

Opozice chápala aféru jako pokus zdiskreditovat Židy a s nimi i celé revoluční hnutí. V tomto směru také agitovala v zahraničí. Sociální demokraté v Curychu zorganizovali 22. října 1913 protestní demonstraci. Carská tajná policie byla o všech těchto aktivitách dobře informována.¹¹⁵ Na domácí scéně se však levicové ani liberální strany výrazně neprojevovaly. Důvody je třeba hledat v obecném postoji k židovské otázce a také v rozdílnosti momentálních priorit.

Okťabristé, nejsilnější strana ve III. Dumě (153 z celkem 439 poslanců), se profilovali jako strana velkoruského nacionalismu a k židovské otázce se stavěli rezervovaně. Vyhovoval jim fungující model postupné emancipace a neměli vážné úmysly jej měnit.¹¹⁶ Pokud se postoj některých členů strany vymykal, bylo to spíše v protižidovském směru. Za příklad může sloužit vystoupení barona Čerkasova v Dumě při debatě o návrhu zákona na zrušení Pásma osídlení. Jeho tón se blížil duchu projevů Markova II.¹¹⁷

Kadeti se vyslovili pro zrovnoprávnění Židů už v roce 1906. Po porážce revoluce a ztrátě většiny v Dumě jejich hlas zeslábl, názor se ale nezměnil. Židovskou otázku nicméně přímo spojovali s celkovou nesvobodou v zemi.¹¹⁸ Zájem kadetů na osvobození Bejlise byl viditelný, svědčil o tom i fakt, že jeden z hlavních činitelů strany, Vasilij Maklakov, vystupoval u soudu coby obhájce. Obecně však kadeti během aféry vystupovali na veřejnosti spíše jako jednotlivci než strana jako celek.

Sociální demokraté se židovskou otázkou nijak zvlášť nezabývali, vždy zdůrazňovali svůj internacionalismus, a zde se jednalo o problém národnostní politiky. V době Bejlisovy aféry byli podstatně více zaměstnáni reakcí na lenský masakr. Kvůli němu interpelovali vládu v Dumě a organizovali protestní mítinky a stávky.¹¹⁹ O proces s Bejlisem se opět zajímali pouze jednotlivci, jako byl Vladimir

¹¹³ Během procesu napsal kritický komentář k obžalobě: „*Soud musí soudit vraha Juščinského, a ne se ptát po rituální vraždě, protože rituální vražda neexistuje.*“ Srov. *Graždanin* 40, 1913, s. 4-5.

¹¹⁴ *Graždanin* 42, 1913, s. 15.

¹¹⁵ A. S. TAGER, *Carskaja Rossija*, s. 212-213.

¹¹⁶ Souhrnně o postoji okťabristů H.-D. LÖWE, *The Tsars and the Jews*, s. 263-267. Vztah okťabristů k Židům a jejich koncepcí národnostní politiky obecně by si zasloužila více pozornosti, zatím se jednalo o téma na okraji zájmu historiků.

¹¹⁷ *GDSO*, III sozyv, IV sessija, zasedanije 54 (9. 2. 1911), sl. 1575-1580.

¹¹⁸ Pavel N. MILJUKOV, *Jevrejskij vopros v Rossii*, in: Ščit. Literaturnyj sbornik, red. Leonid Andrejev, Maxim Gorkij, Fjodor Sologub, Moskva 1915, s. 167.

¹¹⁹ *O lenskom rasstrele (Zapros s.-d. frakcii v IV Gos. Dumu)*, in: *Krasnyj Archiv* 83, 1937, s. 35-44.

Bonč-Brujevič. V případě eserů je známou skutečností, že jejich veřejné aktivity byly limitovány dočasným úpadkem strany po Azefově aféře.¹²⁰

Více o sobě dávaly znát různé občanské a profesní spolky a veřejně aktivní jednotlivci. Pozitivní roli během aféry sehrála skupina ruských literátů tradičně kritických k carskému režimu. Jako první reagoval na Bejlisovo zatčení Maxim Gorkij, brzy jej následoval Vladimir G. Korolenko, z politiků se přidal Pavel Miljukov.¹²¹ Již v listopadu 1911 Korolenko vypracoval výzvu „K ruské společnosti (o původu krvavého obvinění Židů)“, kterou podepsali Gorkij, Leonid Andrejev, Alexandr Serafimovič a jiní.¹²² Projevila se zde obecná rostoucí radikalizace ruské inteligence a výraznější citlivost vůči projevům antisemitismu. Zatímco během protizidovských pogromů v letech 1881-1882 veličiny ruské kultury víceméně mlčely, mladší generace nastupující v 90. letech se angažovala proti xenofobním kampaním aktivněji.¹²³

Část ruské inteligence se ale postavila za obžalobu. Filosof Vasilij V. Rozanov patřil během procesu k neaktivnějším stoupencům krvavého obvinění, publikoval na toto téma několik článků v konzervativním tisku a nepřímým způsobem provokoval k pogromům.¹²⁴ V Zemščině, novinách Svazu ruského lidu, psal, že „Žid Bejlis musel zabít chlapce Juščinského, protože židovská víra obsahuje prolití nevinné krve – obět“.¹²⁵ Pro své názory se Rozanov rozešel s mnoha přáteli (Zinaida Gippius, Dmitrij Merežkovskij) a byl vyloučen z Nábožensko-filosofické společnosti v S.-Petěrburgu.¹²⁶ V zajetí fantoma mystického antisemitismu se ocitl také Velemir Chlebnikov, který pro Bejlisův případ prokazoval takovou vášeň, že se málem bil v souboji s Osipem Mandelštamem. Alexandr Blok se přidal pod vlivem okolí na stranu obhájců Bejlise, ale roku 1918 se přiznal, že v době aféry byl silně antisemitsky naladěný.¹²⁷

¹²⁰ V. VEBER, *Mikuláš II.*, s. 241-245, 276.

¹²¹ O. O. GRUZENBERG, *Yesterday*, s. 105

¹²² G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 96.

¹²³ V roce 1882 představovali výjimku Michail Je. Saltykov-Ščedrin a Nikolaj B. Šelgunov; ostrým kritikem antisemitismu byl též Vladimir Solovjev. Turgeněv a Tolstoj mlčeli, ovšem Tolstoj veřejně vystoupil proti antisemitismu roku 1903 po kišiněvském pogromu a později opakovaně odsuzoval akce černosotněnců. Korolenko popsal dojmy z kišiněvského pogromu v povídce *Dům číslo 13*. O poměrech v letech 1881-1882 srov. S. M. BERK, *Year of Crisis*, s. 81-83, 200.

¹²⁴ Vasilij V. ROZANOV, *Obonjatelnoje i osjazatelnoje otnošenije jevrejev k krovi*, S.-Peterburg 1914; TÝŽ, *Jevropa i Jevreji*, S.-Peterburg 1914.

¹²⁵ Leonid KACIS, *„Dělo Bejlisa“ v kontexte „Serebrjannogo veka“*, Vestnik Jevrejskogo Universiteta v Moskve 4, 1993, s. 128.

¹²⁶ Zinaida N. GIPPIUS, *Živyje lica. Vospominanija*, II, Praha 1925, s. 76; E. IVANOVA, *Ob isključenii V. V. Rozanova iz Religiozno-filosofskogo obščestva*, Naš sovremennik 10, 1990, s. 104-110. Podrobně o Rozanovovi, nejen ve vztahu k Bejlisově aféře, ale i obecně o jeho kontroverzní pozici mezi ruskými intelektuály píše Karl SCHLÖGEL, *Jenseits des Grossen Oktober. Das Laboratorium der Moderne Petersburg 1909-1921*, Berlin 1988, s. 125-152, zvl. 150-151.

¹²⁷ G. M. REZNIK, *Sud nad M. Bejlisom i mif o ritualnom ubijstve*, in: *Dělo Mendelja Bejlisa*, S.-Peterburg 1999, s. 14.

Na druhou stranu míru rozdělení ruské společnosti kvůli Bejlisově aféře bychom neměli přeceňovat. L. Kacis napsal, že „případ zasáhl prakticky všechny vrstvy ruské společnosti“.¹²⁸ Napjatá ale byla především liberální inteligence, která očekávala výsledek s velkou nervozitou.¹²⁹ Ruský historik Genrich Ioffe zakončil svou studii o aféře tvrzením, že „Bejlisova aféra neotřásla Ruskem tolik jako Dreyfusova aféra Francií“.¹³⁰ S tím lze jen souhlasit. Aféra se týkala především politicky aktivní části společnosti – inteligence, studentů, méně již dělníků, případně hýbala veřejnou debátou ve velkých městech. Většina obyvatelstva – rolníků – se dotkla minimálně. Označovat tedy Bejlisovu aféru za „ruskou Dreyfusovu aféru“, což učinil například německý historik Karl Schlögl, pokládám za zavádějící.¹³¹ Nejen s ohledem na rozdílnou míru angažovanosti ruské a francouzské veřejnosti v obou případech, ale také s ohledem na charakter obvinění.

Na závěr

Proces s Bejlisem byl vládě víceméně vnucen radikální pravicí. Kyjevští antisemité využili svých kontaktů na kolegy v S.-Petěrburgu a ve spolupráci s nimi vyvolali politickou aféru. Vláda se snažila její vývoj regulovat, aby zabránila fyzickému násilí. Nepochybně ale měla svůj díl odpovědnosti, protože během revolučních let 1905-1906 a i v následujících letech podporovala různé ultrapravicové organizace, spolufinancovala jejich tiskoviny šířící antisemitismus a spolu-vytvářela tím prostředí pro podobné případy. Bejlisův proces také ukázal na úpadek policie. Oddělení policie se proměnilo v obskurní pracoviště napojené na fantasmagorické prostřední dvorské komary a spolupracující s ultrapravicí. Do značné míry to bylo vyvrcholení dlouhodobějšího trendu zahrávání si s metodami policejní provokace (práce dvojitých agentů, vyrábění falešných důkazů).

Takzvané krvavé obvinění sloužilo především jako záminka k antisemitské kampani. Samo o sobě se málokdy stávalo skutečnou příčinou protizidovského násilí (podobně jako v případě pogromu v Kišiněvě v dubnu 1903). Ve spojení s masivní propagandou ale mohlo být velmi nebezpečné, zvláště když bylo doprovázeno obecnějšími projevy krize (sociální otřesy, hospodářská krize). Fakt, že během aféry nedošlo k pogromům, lze vysvětlit pouze částečně „zárukou“ ultrapravice, že pokud bude nalezen odpovídající viník, k násilí nedojde. Aféra se odehrála v době, kdy Rusko prožívalo období poměrné hospodářské stability (na rozdíl od situace na počátku století).¹³² V politické rovině byla léta 1911-1913 charakteristická úpadkem aktivity radikálně socialistických stran, především k terorismu inklinujících eserů. To ovšem neznamená, že aféra měla marginální význam. Jed-

¹²⁸ L. KACIS, *„Dělo Bejlisa“*, s. 120.

¹²⁹ Pavel N. MILJUKOV, *Vospominanija*, Moskva 1991, s. 380

¹³⁰ G. IOFFE, *Dělo Bejlisa*, s. 102.

¹³¹ K. SCHLÖGL, *Jenseits des Grossen Oktober*, s. 125.

¹³² Základní charakteristiku s důrazem na Stolypinovu agrární reformu má V. VEBER, *Mikuláš II.*, s. 251-256.

nalo se nejen o atak na ruské Židy, ale i na ruské liberály, kteří předložili návrh na zrušení Pásma osídlení a obecně chtěli prosadit občanské zrovnoprávnění Židů.

Bejlisova aféra měla dvě různé role. Nepochybně existovala souvislost mezi aférou a diskuzí o židovské otázce ve Státní dumě. V tomto případě hrál proces s Bejlisem defenzivní úlohu. Ofenzivní úloha aféry spočívala v pokusu pravicových radikálů zdiskreditovat Dumu (a s ní celý konstituční systém) coby „židovské hnízdo“.¹³³ Proto proces nesplnil očekávání ultrapravice. Její představitelé se cítili zostuzeni a výsledek pro ně byl traumatizující, což dokazují pokusy znovu vnést téma Bejlisova procesu na půdu Státní dumy – bez většího efektu a leckdy s posměškem ze strany liberálů a levice.¹³⁴ Jisté se nejednalo o žádný úspěch, ale také ne o „politickou Cušimu“. Výsledek byl pro Židy stále velmi negativní, protože soud v podstatně uznal existenci „rituálního zločinu“ a dva roky se vlekoucí aféra podpořila lidový antisemitismus.¹³⁵ Konečně i Zamyslovskij těsně před procesem, když mu ministr vnitra Maklakov řekl, že s odsouzením Bejlise není možné příliš počítat, prohlásil: „*At' je osvobozen, pro nás je důležité dokázat rituální charakter zločinu.*“¹³⁶ Vzhledem k tomu, kolik lidí bylo ochotno věřit v krvavé obvinění, a s ohledem na fakt, že ultrapravicové síly propagující antisemitismus, napojené na dvorskou kamarilu a vysoké státní úředníky, působily dál na politické scéně, mohl se „Bejlisův proces“ kdykoli opakovat.

¹³³ K tomuto pohledu srov. H.-D. LÖWE, *The Tsars and the Jews*, s. 285.

¹³⁴ Srov. projevy Markova II. a Puriškeviče 23. a 25. října 1913, In: *Pravyje partiji*, s. 344-355.

¹³⁵ Výstižně postihl problém „dvojitého rozsudku“ Maklakov, srov. Vasilij A. MAKLAKOV, *Spasitelnoje predostreženije. Smysl dela Bejlisa*, Russkaja Mysl 11, 1913, s. 141-143.

¹³⁶ Ch. A. RUUD – S. A. STEPANOV, *Fontanka* 16, s. 265.

Summary:

Beilis Affair.

Anti-Semitism and Russian political life between the years 1911-1913

Beilis Affair (1911-1913) was the biggest anti-Semitic affair in Russia before World War I. The background of the affair was primarily political. Russian radical right wanted to use it in their campaign against political liberalism. The old primitive ritual murder accusation, a traditional element of Christian anti-Semitism, became a pretext for this affair. The so-called „blood accusation“ became more common in Russia in second half of 19th century, and the state power was ambivalent towards it. In this case, the situation was similar. Although the relations between the tsarist government and the Jews in Russia was very tense and full of suspicion and in fact, the government policy remained very repressive, government was reluctant to support this sort of accusation. The fabricated judicial trial against the Jew Mendel Beilis was actually imposed on the government by the radical right in Kiev and in the State Duma. The government was pressed by radical political parties such as the Union of Russian People, which had emerged during the first Russian revolution in 1905-1906 and was originally sponsored by the governmental circles. Apparently, the government feared the power of popular anti-Semitic movement and pogroms which could result in political disturbances. Therefore it risked the trial against Beilis, which ended in October 1913 with a liberation verdict, in spite of manipulation and forgery of evidence. The affair demonstrated how unbalanced the tsarist Jewish-policy was and proved the authorities unprepared for the methods of modern political struggle. Another important feature of this affair was the fragmentation of the political right. Some of its members did not agree with the „blood accusation“ and believed that such „medieval superstition“ only discredited the modern anti-Semitic movement. The reaction of liberal and socialist political parties was also very important. They used the affair for defending their own position in Russian politics against the radical right and the tsarist regime.

translated by Zbyněk Vydra

